

R E C E N S I O N S

BALCELLS, Albert (ed.) (2004). *Història de la historiografia catalana*. Jornades Científiques de l'Institut d'Estudis Catalans. Secció Històrico-Arqueològica. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans. 315 p. (Sèrie Jornades Científiques; 18)

Dins de les Jornades Científiques que l'Institut d'Estudis Catalans celebra i edita amb regularitat, els dies 23 a 25 d'octubre de 2003 tingué lloc una trobada entorn del tema de la historiografia catalana, l'estudi de la qual havia estat certament descurat fins a temps bastant recents.

Com recorda l'editor en el pròleg, la idea de les jornades era dur a terme un enfocament distanciat de la creació històrica i la seva circumstància, en el conjunt dels Països Catalans, amb la idea d'«explicar i contextualitzar sense condemnar ni justificar» (p. 14).

Les aportacions a les jornades es poden distribuir en dos grups: en el primer es fa un recorregut de la historiografia per èpoques, mentre que en el segon s'estudien les historiografies d'algunes especialitats històriques.

Les aportacions dels diversos especialistes no estan tallades per un mateix patró, cosa que podria haver resultar encotilladora; mentre que alguns presenten

un panorama realment global de la historiografia del període que els pertoca, altres prefereixen ressaltar i estudiar amb major profunditat algun aspecte concret. Revisem ràpidament aquests treballs.

Jesús Alturo, en parlar de la historiografia catalana en el període primitiu, descriu clarament les (escasses) fonts disponibles; discuteix l'aportació de Ripoll i altres centres a la historiografia primitiva, i presta una atenció especial a les notícies històriques que es poden espigar en la documentació corrent.

L'època d'esplendor medieval va ser estudiada per Albert G. Hauf sota el títol «Les cròniques catalanes medievals. Notes entorn a la seva intencionalitat»; el plantejament és, per tant, diferent i presenta un *caveat* contra lectures massa crèdules.

En les cròniques primeres (les quatre grans), els comtes reis expliquen o fan explicar les seves grandeses i la recititud de la seva actuació, amb l'ajut i la guia de la providència divina; les posteriors mantenen la glorificació de la dinastia, però, a la vegada, posen de relleu la importància dels cavallers, la noblesa feudal o el patriciat urbà, fins a arribar als falsaris del segle XVII, que contrafan cròniques medievals, moguts

per raons polítiques que converteixen els seus escrits en simples pamflets.

En la «Historiografia dels temps de l'humanisme», Eulàlia Duran posa de relleu el nou concepte de la història com a part de la retòrica i, per tant, com a fornadora d'exemples educatius o argumentals, on les llegendes i els miracles útils són acceptats sense recança. L'altre aspecte nou i sobresortint de la historiografia humanística és la valoració de l'antiguitat i, junt amb això, l'ampliació del camp de la història a l'estudi de les antiguitats, amb una metodologia molt més crítica i acurada que la utilitzada en les narracions històriques generals. Aquesta tradició va permetre a poc a poc una història més crítica i el naixement de noves disciplines relacionades amb la història, com l'epigrafia, la geografia i la numismàtica.

Antoni Simon tracta d'una etapa, la del Barroc, considerada poc fèrtil. Sense negar el seguidisme respecte a la historiografia humanística ni els pocs avanços en el camp de la crítica històrica, Simon destaca com a aspectes nous l'interès per la història recent, el pes del discurs històric en la formació del pensament polític, l'augment i la difusió de l'interès per la història, amb una proliferació d'acadèmies i cenacles erudits, i la utilització de les llengües vernacles en lloc del llatí, per concloure que les debilitats de la «historiografia barroca» deriven tant de la manca d'una metodologia capaç d'eliminar el llast precientífic, com de l'àmplia utilització de la història com a arma política. L'obra de Feliu de la Peña és, a la vegada, la culminació i la millor expressió d'aquesta historio-

grafia: crèdula en la narració de les èpoques antigues, és una magnífica crònica atenta, a més, als aspectes socials i econòmics, quan actua com a cronista del seu temps.

Les pàgines dedicades per Javier Antón Pelayo a «La historiografia del segle de les llums» són un repàs de gran utilitat per a una època molt poc coneguda, amb un tractament més aviat col·lectiu, o si es vol *coral* més que no pas individualitzat. La primera constatació que aporta l'autor és prou clara: del centenar d'historiadors corresponents a aquesta època que figuren en el *Diccionari d'historiografia catalana*, quarantatres, eren d'origen valencià, quaranta, catalans i, disset, de les Illes, i gairebé dues terceres parts (seixanta-un) eren eclesiàstics.

Antón comença destacant el paper dels *novatores* valencians, el principal representant dels quals és Gregori Mayans. Vora d'aquesta historiografia valenciana, generalment ben relacionada amb la cort borbònica, la catalana mostra clarament els estralls de la derrota: d'una banda, hi ha una tendència a fugir de la realitat mitjançant el miraclerisme; de l'altra, i en sentit ben diferent, sorgeix un gran interès per la recopilació i publicació de documents, i es fa una àmplia revisió de crítica de llegendes i devocions tradicionals, sovint una mica claudicant quan es tracta de temes eclesiàstics. La figura cabdal és Jaume Caresmar, a qui els seus amplis coneixements documentals li permeten fer aparèixer en la historiografia catalana els temes demogràfics, geogràfics i econòmics, que serien represos i ampliat per An-

toni de Capmany, considerat el primer historiador *modern* de Catalunya.

En jutjar la historiografia de l'època cal tenir present el dur ambient de censura política i religiosa en què actuava: la crítica asèptica era considerada fàcilment poc patriòtica o poc pietosa, i això podia tenir conseqüències greus per als seus autors.

En «La historiografia del Romanticisme», Ramon Grau mostra el trencament parcial amb la història anterior. La base és l'obra de Capmany, però amb una relaxació de la crítica a favor de l'amenitat del relat; d'altra banda, el caràcter centralista i assimilista del liberalisme espanyol portà la historiografia catalana a la reivindicació del patrimoni cultural específic. L'esllavissament des de la crítica històrica fins a la literatura històrica queda palesa en la comparació que fa entre *Los condes de Barcelona vindicados*, de Pròsper de Bofarull, i la *Historia de Cataluña y de la Corona de Aragón*, de Víctor Balaguer. De fet, una gran part de les pàgines de Grau estan dedicades a Víctor Balaguer, en una intel·ligent exploració dels condicionaments i finalitats de la seva obra que permet entendre la seva escassa preocupació per la fidelitat històrica del seu discurs.

Jordi Casassas introdueix un convidat poc conegut: el positivisme. Ho és amb una certa raó: el moviment positivista fou relativament important a Catalunya, però els fruits de la seva aplicació a la història resulten més aviat modestos. L'autor es veu obligat a confessar que es tracta «d'historiadors de fons romàntic i de mètode positiu», coincidint aquest amb la institucionalització

de l'ofici d'historiador d'una banda i amb la creixent politització del catalanisme per l'altra. L'intent més important d'aplicar el positivisme a la història de Catalunya, la *Historia crítica* d'Antoni de Bofarull, escrita com a reacció al Romanticisme de Víctor Balaguer, es resol en «un conjunt força informe de documents de lectura pesada i difícil» (p. 170), de manera que fa avançar poc el coneixement històric. Més reeixida és la *Història de Catalunya* d'Aulèstia, que reclama l'herència del Romanticisme i l'ús del positivisme com a mètode científic; el mateix es pot dir, amb poques variants, d'Antoni Rubió i Lluch, considerat el cap de la primera escola acadèmica catalana, i de les principals institucions acadèmiques (la universitat comptava molt poc). Els fruits principals del positivisme aplicat a la història fou la tasca d'ordenació d'arxius i l'aparició de revistes especialitzades en temes històrics.

Enric Pujol tracta «La historiografia del Noucentisme i del període republicà», a partir de la institucionalització dels estudis històrics que es produeix amb l'Institut d'Estudis Catalans, la Mancomunitat i la Generalitat republicana; en aquest conjunt, la dictadura de Primo de Rivera només representa un parèntesi dolorós, però fecund.

Les característiques principals del Noucentisme, la desprovincianització i l'atenció a la cultura europea, influïren també en la mentalitat i el treball dels historiadors. La dotació de recursos, abans impensable, va afavorir els avanços de l'arqueologia i de la història de l'art; la creació de la Biblioteca de

Catalunya facilitaria la tasca de dues generacions d'historiadors, que inclouen, entre molts d'altres, els noms de Miret i Sans, Rubió i Lluch, Puig i Cadafalch, Duran i Sanpere i Ramon d'Abadal. A les Illes i a València, hi hagué moviments reflexos i autors importants, però la manca d'una institucionalització cultural no permeté un esclat semblant al català.

Gran part d'aquest grup continuà actiu durant la Segona República i fins i tot fins més tard, però, al mateix temps, aparegué un nou grup d'historiadors, cosa que significa una ruptura més ideològica que no pas de mètode. Els principals representants serien Antoni Rovira i Virgili i Ferran Soldevila, a Catalunya, Gabriel Alomar, a les Illes, i Manuel Sanchís Guarner, a València. Les seves obres estan lligades a «una concepció progressista de la història, a una catalanitat profunda i a una pruija d'escrupolositat científica» (p. 200), al mateix temps incidiren en el conreu de la història més enllà dels fets polítics i en la consideració dels temps moderns.

Antoni Furió comença la seva aportació sobre «La historiografia catalana sota el franquisme» amb una frase contundent: «el franquisme va tenir uns efectes devastadors sobre la historiografia i la cultura catalanes» (p. 205).

Furió recorda la persecució de persones, la liquidació de l'entramat institucional i el farciment de la universitat i altres institucions amb gent addicta al règim, atenta per damunt de tot a la defensa dels seus interessos i a la dilució o anorreament de la cultura catalana.

A poc a poc començà a operar un resistencialisme mínim, que maldava

per mantenir la realitat anterior; però la figura clau de la historiografia catalana sota el franquisme fou Jaume Vicens i Vives, tant per les innovacions metodològiques que va imposar com per la seva capacitat per crear escola i dotar-la d'institucions de suport. Amb la finalitat d'imposar el nou paradigma, Vicens i els seus deixebles van menystenir la historiografia anterior, i en especial l'obra de Ferran Soldevila, com a romàntica i nacionalista; en realitat, com demostra Furgó, Vicens era portador d'un projecte diferent, però no menys nacionalista ni menys polititzat: en tots dos casos les bases eren la recerca històrica i un projecte de futur, com també ho serien en l'obra de Joan Fuster en el cas de València. Fuster tingué un fort impacte en una generació de joves estudiants, que van entendre que hi havia una altra manera de fer història, molt millor que la que els era administrada a les aules. Però, mentre que Vicens influí fortament en la burgesia catalana, Fuster va ser deixat de banda, quan no depreciat i perseguit per la valenciana.

La nova història difosa per Vicens i Fuster es va reforçar i complementar a mitjan anys seixanta amb la publicació de la *Catalunya dins l'Espanya moderna*, de Pierre Vilar, i la difusió del marxisme, per donar pas, en paral·lel a la degradació del règim franquista i sovint en lluita contra ell, a un gran floriment de la investigació i la publicació històrica en els anys setanta i vuitanta, de manera que es pot dir que «la historiografia catalana sobreviu al franquisme».

Les jornades completaren aquest repàs cronològic amb una sèrie d'his-

toriografies sobre aspectes històrics més especialitzats. Sense cap demèrit dels temes triats, no puc deixar d'expressar la meua estranyesa per la postergació o l'oblit d'aspectes tan importants (fins i tot quantitativament) en la historiografia dels darrers cinquanta anys, com la història social i la història econòmica.

Josep M. Fullola descriu l'evolució de l'arqueologia d'una forma molt personalitzada, centrada en el mestratge de Bosch i Gimpera i l'actuació dels seus deixebles, l'anomenada *escuela catalana d'arqueologia*, fins al «fenomen de masses» que en els anys setanta experimentà l'arqueologia, com altres camps de la ciència, i que significà una creixent especialització, però també la pèrdua de la unitat de l'escola. Recorda també el paper pioner de l'HEC i la importància de les excavacions d'Empúries i de la creació del Museu d'Arqueologia, a pesar de les relacions no sempre fàcils entre aquest i la universitat, i l'evolució i la problemàtica de l'ordenació legal dels permisos d'excavació.

Jordi Günzberg estudia la historiografia del dret, que té les seves arrels, ja en segle XVII, en els atacs de la monarquia castellana contra les institucions catalanes; aquesta actuació defensiva continuà al segle XVIII, a la Universitat de Cervera, amb autors com Finestres o Lázaro de Dou, a pesar de la clara filiació borbònica de l'un i l'altre. Però és passada la primera meitat del segle XIX, que apareixen nous estudis i recopilacions, d'una banda amb la finalitat de codificar i defensar el dret civil català, i de l'altra com a conseqüència dels nous corrents, d'origen alemany, que primen la tradi-

ció per damunt del racionalisme com a base del dret. Al segle XX, els estudis d'història del dret tenen un vessant més històric que jurídic, amb una cura especial en l'edició de documents.

La «Historiografia de l'art català» és revisada per Francesc Fontbona seguint un ordre cronològic i fent menció dels principals personatges. Com a primera constatació, assenyala que fins ben entrat el segle XX, els historiadors de l'art català «han estat arquitectes, eclesiàstics i artistes» i no pas universitaris (p. 271). De fet, l'interès d'aquests personatges per la història de l'art respon a motivacions molt diferents i d'altra banda hi intervenen múltiples personatges que hi fan incursions des de camps molt diferents (des de l'estètica o la psicologia fins a la restauració o el mercadeig), de manera que la descripció resulta molt complexa. Els passos principals els podríem fixar en les impressions dels viatgers il·lustrats del segle XVIII, seguides per les descripcions més organitzades i exhaustives del segle XIX, l'aparició de diccionaris d'artistes, les tasques de restauració, com la d'Elies de Rogent a Ripoll, i les primeres exposicions artístiques, la publicació de monografies i estudis i de notícies d'exposicions.

Una empenta més directa a la historiografia de l'art català, lligada al Modernisme, es produeix amb la *Historia general del arte*, dirigida per Domènec i Montaner, i les monografies de Puig i Cadafalch, que es convertiria en el principal historiador de l'art català de la primera meitat del segle XX.

Amb el Noucentisme destaca la creació de museus i l'estudi i el trasllat de

les pintures romàniques catalanes; els personatges centrals foren mossèn Gudiol, organitzador del museu episcopal de Vic, i Josep Pijoan, creador del Museu d'Art de Catalunya i home d'amplis coneixements sobre història de l'art, com palesa la seva monumental *Summa artis*, editada, però, quan ja havia abandonat Catalunya.

Sota l'epígraf «El Noucentisme i els seus veïns», Fontbona estudia una àmplia nòmina d'entesos formada bàsicament per gestors museístics (amb una àmplia representació d'eclesiàstics), professors universitaris i *dilettanti*, molt completa, però per aquesta mateixa raó difícil de sintetitzar, els quals en conjunt ampliaren moltíssim el coneixement de l'art i els artistes dels Països Catalans, que també pogueren comptar amb aportacions notables d'estudiosos estrangers que Fontbona també relaciona.

Les conseqüències de la guerra semblen haver estat menys terribles per a la història de l'art que per a altres disciplines pròximes. Alguns personatges s'hagueren d'exiliar o foren expulsats dels seus càrrecs i llocs de treball, però pogueren ser substituïts per deixebles pròxims; la nòmina dels gestors museístics, professors i conreadors de la història de l'art és altra vegada exhaustiva.

Finalment, Josep Massot dedica unes pàgines als estudis d'història literària. La historiografia literària és segurament la més coneguda: a partir dels esforços pioners de Milà i Fontanals, la saga dels Rubió dominà llargament el panorama dels estudis sobre literatura

catalana. A començament del segle xx, dos esdeveniments reforçaren la disciplina: el Primer Congrés Universitari Català (1903), d'on sorgiren els Estudis Universitaris Catalans, amb una càtedra de literatura catalana encarregada a Rubió i Lluch, i la creació de l'Institut d'Estudis Catalans (1907), la Secció Històrico-Arqueològica del qual tingué l'estudi de la literatura catalana medieval com un dels seus punts forts. Paral·lelament, aparegueren nombroses revistes especialitzades o que donaven cabuda a temes d'història literària, i la literatura catalana va ser també objecte d'estudi per part d'investigadors i filòlegs estrangers.

L'anorreament que significà la Guerra Civil només permeté una represa lenta sota l'empenta de l'Institut d'Estudis Catalans clandestí i la publicació de textos que continuà fent l'editorial Barcino, a partir de 1947. Important fou també l'aportació dels Estudis Universitaris Catalans, presos clandestinament, però que permeteren a Rubió i Balaguer formar un grup important d'especialistes. També cal considerar la publicació de diverses històries de la literatura, més o menys completes. Una certa normalitat va venir representada per la creació de càtedres de català, primer a la Universitat de Barcelona (1965), i més tard a la Universitat Autònoma de Barcelona; el panorama millorava, però Massot renuncia a estudiar els canvis experimentats després de 1970, si bé no s'està de parlar d'un «futur incert des de molts punts de vista».

ESTRADA-RIUS, Albert (2004). *La Drassana Reial de Barcelona a l'edat mitjana: Organització institucional i construcció naval a la Corona d'Aragó*. Barcelona: Museu Marítim de Barcelona. 253 p.

Malgrat la seva espectacularitat i el paper tan destacat que ha tingut en la història de Barcelona i de Catalunya en diverses èpoques, la Drassana Reial de Barcelona té una història poc coneguda. La bibliografia que se li ha dedicat és relativament extensa, però només abasta alguns aspectes concrets, i encara queden molts interrogants per resoldre, tant des del punt de vista arquitectònic com institucional. L'any 2002, el Consorci de les Reials Drassanes va encetar un pla de recerca pluridisciplinar sobre l'edifici i les activitats que s'hi havien allotjat, amb la participació d'historiadors, arqueòlegs i arquitectes. Un dels primers resultats d'aquest pla d'investigació és l'obra del doctor Albert Estrada-Rius que aquí ens ocupa.

El llibre estudia els orígens, en els segles XIII-XV, tant de l'edifici com de la institució. És alhora un estat de la qüestió i una exposició dels primers resultats de la recerca desenvolupada per l'autor. Basant-se en un bon coneixement de la bibliografia, en un estudi acurat de les representacions iconogràfiques de l'edifici i en un ampli treball d'arxiu (especialment a l'Arxiu de la Corona d'Aragó i a l'Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona), l'autor ens ofereix una excel·lent síntesi sobre el tema, alhora que exposa algunes noves tesis molt suggerents. Es tracta, com el mateix autor indica, de

contextualitzar històricament els orígens de l'edifici de la Drassana. Hi són tractats diversos aspectes: les circumstàncies que van dur a la Corona a organitzar un estol de galeres, la problemàtica del finançament, els elements materials i personals que intervenien en la construcció d'una galera, la hivernació i el manteniment del vaixell, i, finalment, el desballestament; així, es cobreix tot el cicle vital d'una galera (construcció, manteniment i desballestament).

L'autor estudia els precedents antics i les drassanes de la Corona d'Aragó en el context de l'Europa medieval, la Drassana Reial de Barcelona com a institució, i la col·laboració de la monarquia amb la Diputació del General de Catalunya i el Consell de Cent de Barcelona en el camp de la política naval; col·laboració que s'explica tant per la insuficiència financera de la monarquia com per la importància que tenia la defensa de la costa per al conjunt del país. Aquesta cooperació, que es feia mantenint cada institució una àmplia autonomia (com ho demostra el fet que hi havia drassaners privats del general i del Consell de Cent), donava lloc a operacions de préstec i compravenda de vaixells i a pactes de pariatge.

Un altre tema extensament estudiat és el reclutament de les tripulacions, tant dels mariners com dels soldats, mitjançant les taules d'acordament. S'hi exposen les funcions dels diversos oficials implicats (acordadors, escrivà, algutzir i capità de l'armada), i els instruments normatius que regulaven el reclutament.

La part final de l'obra està dedicada a la història de l'edifici, amb la formula-

ció d'algunes tesis innovadores quant a la cronologia de les construccions actualment existents, que Estrada-Rius, en general, considera més tardanes del que fins avui s'havia acceptat. Les porxades més antigues actualment conservades serien el resultat de les obres començades el 1378 i corresponen als dos trams de naus de l'actual façana marítima principal. Quant al bloc de naus més properes a la Rambla, serien de la segona meitat del segle XVI. Finalment, respecte a l'espai conegut actualment amb el nom de Porxos de Pere IV, es defensa la teoria que s'hauria construït a finals del segle XV o principi del segle XVI. El llibre inclou un apèndix, amb deu documents dels anys 1360 al 1455, set de l'Arxiu de la Corona d'Aragó i tres de l'Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona.

En resum, aquest llibre és alhora una síntesi de l'actual nivell de coneixements sobre les Drassanes de Barcelona i l'exposició raonada de les darreres hipòtesis formulades arran de les investigacions en curs, tant arqueològiques com arxivístiques, sobre aquest gran edifici medieval. Una obra que ja és de consulta obligada per a tots els historiadors interessats en el tema.

SEBASTIÀ RIERA I VIADER

ABAD I SENTÍS, Josep (2003). *La vila de Sabadell davant la Guerra patriòtica o dels Segadors (1598-1659)*. Sabadell: Arxiu Històric de Sabadell. 212 p. (Quondam; 2)

QUEROL COLL, Enric; MUÑOZ I SEBASTIÀ, Joan Hilari (2004). *La Guerra dels Segadors a Tortosa (1640-1651)*. Valls: Cossetània. 341 p. [VIII Beca Pepita Martí de Duran]

Els estudis sobre la Guerra dels Segadors estan rebent una empenta nova important. Apareixen treballs d'història local com els que es ressenyen aquí; han sortit estudis de cultura, ideologia i pensament com els de Xavier Torres i Antoni Simon; hi ha interès i investigacions en curs sobre el fet religiós durant la guerra; tenim al nostre abast noves edicions, penso en els *Dietaris de la Generalitat*, tot i que l'etapa de les Corts de Pau Claris ja havia estat editada per Basili de Rubí, o en l'edició de Jeroni de Real, de Joan Busquets, entre d'altres; i, finalment, han aparegut treballs de disciplines especialitzades concretes com el de la moneda de Miquel Crusafont.

Aquest gruix de treballs permetran ben aviat incorporar noves síntesis més completes i matisades a les existents fins ara, i, sobretot, permetran una lectura més propera a la lògica de les institucions catalanes i allunyada de la lògica de la monarquia; unes aproximacions més correctes amb relació al discerniment polític de la rebel·lia, i més equilibrades en la doble interpretació de revolta espontània social i revolució política conscient. I finalment, també, matisacions pertinents des de la perspectiva dels territoris de fidelitat dinàstica.

Tenir present la dimensió local és tan important com no oblidar ni el paper de la Generalitat ni el paper del Consell de Cent de Barcelona. És del tot necessari el coneixement equitatiu i aprofundit d'aquests dos espais que conformen d'una banda, el factor local, i, de l'altra, el factor general, així com l'existència en el curs de la guerra de geografies catalanes diferenciades en la seva opció lliure o no tan lliure.

Els dos llibres que aquí es ressenyen pertanyen a dues geografies locals ben diferents: la de Sabadell i la de Tortosa. La primera, dins l'àrea d'influència de Barcelona, del tot implicada en la revolució, i la segona, fora d'aquest radi i coneguda pels seus episodis de revolució i contrarevolució, amb estudis recentment actualitzats com el de J. H. Muñoz i J. Rovira (1997). Ara, amb aquest treball, el mateix Joan Hilari Muñoz i Enric Querol han portat a terme una àmplia tasca de recerca sobre els avatars de la vida de Tortosa, des de l'entrada del marquès de Los Vélez fins quasi el final de la guerra.

Per altra banda, amb el seu treball, Josep Abad i Sentís vol fer conèixer primer què era Sabadell abans de l'inici dels segles contemporanis, i després fer evident el pes de la fiscalitat militar en un espai local, no només en els anys de la guerra, sinó molt de temps abans de la rebel·lió, amb uns antecedents que s'inicien el 1599, és a dir, l'any de les Corts de Barcelona. I, finalment, analitza la qüestió al llarg de tota la guerra, fins a les paus de 1659. Abad no fa de Sabadell un estudi aïllat sinó que el contextualitza amb l'estat de la qüestió dels es-

tudis sobre la guerra; guerra, que, per raons de pes interpretatives, defineix com a patriòtica sense abandonar la denominació ja clàssica del segle XIX, tot i que evita el sentit equívoc de la noció de *separació*, perquè, tal com ha expressat Miquel Crusafont, el vassallatge a una monarquia no es pot confondre mai amb cap integració política en el sentit contemporani del mot.

Encara ara, el coneixement que tenim de la càrrega de la fiscalitat hispànica sobre la vida catalana anterior a la revolta és escàs. Per a després de 1635 tenim més informació, però sovint poc precisa. La raó rau, en part, en el fet que els arxius de Simancas, és a dir, els de la monarquia, no en parlen; però també, en bona mesura, a la visió catalana centrada massa en Barcelona. Això ha contribuït, durant anys, a situar Catalunya com un regne hispànic poc gravat. Tal vegada els cabals comercials emergents eren poc gravats, però no es pot dir el mateix pel que fa a la vida quotidiana de la gent de pagès ni a les hisendes públiques municipals. El treball d'Abad i Sentís és una aportació valuosa amb relació als antecedents de la pressió fiscal de la monarquia sobre la vila de Sabadell pel que fa a una gran diversitat d'aspectes: allotjaments, bagatges, carretatges, lleves, impostos i altres serveis.

Sabadell, entre 1549 i 1592, viu, com tot el conjunt català, un augment demogràfic i un impuls econòmic; així ho demostren, entre altres coses, algunes referències a obres públiques, com la construcció de la nova sagristia o l'habilitació d'un espai propi per a les reunions del Consell de la vila i el terme. En

aquest context, Abad verifica que, entre 1600 i 1634, una vila de set-cents a vuit-cents habitants (1592) com és Sabadell ha hagut de suportar pel cap baix un mínim de dues companyies d'infanteria i sis de cavalleria; ha patit obligacions de carretatge, o bé de bagatges durant vint-i-sis anys, i entre 1620 i 1637 ha pagat 2.561 lliures en concepte de quints. Des de la campanya de Leucata fins a la de Salses la situació no féu més que endurir-se. Sovintejaren les ordres contra els francesos; es reberen ordres de fer llistes de persones aptes per a la guerra (que en el cas de Sabadell oscil·laven entre cent vint-i-una i cent seixanta-set), d'armes disponibles (els pedrenyals segueixen proscrius i s'exigeixen mosquets i arcabussos) i de provisions de grans. Abad reproduceix alguns fragments de cartes creuades entre diversos pobles vallesans i el virrei. Davant de la fiscalitat de guerra, aquests al·leguen la ruïna de llurs hisendes pels molts serveis ja prestats, i Castellar del Vallès interposa, a més, les despeses d'una causa per la restitució a la Corona que «a més de setanta anys se ventila, per lo qual havem gastades més de mil y sis-centes lliures, de les quals pagam quiscun any pensió de censal» (p. 119).

En el cas de Sabadell, les dades disponibles indiquen que la vila no sols segueix suportant allotjaments, bagatges, carretatges i quints, sinó que també s'ha d'armar millor, ha de fer lleves, i s'endeuta més. El 26 de setembre de 1638 la vila al·lega estar «atrassada de molts gastos ha patits en allotjaments de soldats gastadors, matxos, mules i haver gastats més de cent ducats per lo socorro de

dotze soldats» (p. 120), causa tot plegat de despoblació perquè la gent fuig de la vila. Entre 1592 i 1639, la vila havia perdut més del 46 % de la població. Sabadell però no oblida tres coses essencials: que cap dels serveis prestats no pot esdevenir precedent, la seva condició de «poble franc», i la legitimitat exclusiva d'anar a guardar dita invasió del enemic en les fronteres de Perpinyà, i no en altra part fora de Catalunya» (p. 120). Hom pot comprovar en el terreny concret la funció dels doctors de l'Audiència, en aquest cas en mans del jutge Rafael Jolí, que explica la impopularitat d'aquesta magistratura l'estiu de 1640. Segons es desprèn de l'estudi d'Abad i Sentís, entre agost de 1638 i els mesos de la campanya de Salses, la vila hauria fet més d'una lleva, amb un total de quaranta-set soldats, sense comptar les trenta persones de l'alça del sometent de Salses, ni el total de vint homes entre sapadors, traginers i terralloners; i hauria servit un total de seixanta-quatre cavalcadures, moltes d'elles desviades i sense retorn. I per raó de totes aquestes coses, més la compra d'armes i municions, les despeses superaven les 1.700 lliures, de les quals 1.300 s'havien hagut de manllevar, i més de 380 procedien de talls extraordinaris.

Abad i Sentís observa que el mal-estar popular ja es manifesta l'estiu de 1639 amb queixes contra el pareire conseller Joan Riera, comissari pagador i caporal de la vila a Salses, acusat de mal pagador, tot i que aquest va aconseguir demostrar que havia pagat més del que la vila li havia remès, i també indica l'existència d'aldarulls contra consellers

i talladors. El terreny estava abonat per a la revolta de l'estiu de 1640. L'autor segueix els passos dels sabadellencs durant la revolta i la guerra. Registra, sempre que és possible, les pràctiques per evitar allotjaments o la preferència a fer allotjaments a l'hostal a càrrec de la població; observa que el pes dels talls són repartits segons la jerarquia estamental, cosa que no deixa d'indicar uns certs criteris de justícia. En tot moment, els consellers fan d'intermediaris entre la soldadesca i els vilatans. La situació de les autoritats municipals és arriscada.

Les autoritats, a Sabadell, tenen informació i criteri polític, juguen un paper ferm de resistència, sovint en coordinació amb les altres viles vallesanes, tot apel·lant les Constitucions i fent despeses en dietes de síndics i sous d'advocats per tal de defensar la legalitat segons les lleis de la terra i, sovint, encapçalen protestes populars. Ara bé, a cavall de la pressió popular i les obligacions de govern poden acabar sent acusats de lladres i belitres, en la mesura que han de responsabilitzar-se d'allotjaments o bagatges (de les tropes que anaven i venien pel camí reial de Lleida o Tarragona a Barcelona), han de fer talls o han d'assumir lleves, el rebuig de les quals comporta haver de comptar amb rodmons per fer-ne. Amb tot, tant s'observen episodis de solidaritat intervilatana com de complicitats de les autoritats amb els vilatans; així, per exemple, pel que fa al cas de la mobilització fins a l'Empordà contra els *tercios* de Juan de Arce, Abad i Sentís escriu que «A Sabadell, l'aixecament contra els *tercios* hispànics compta amb el suport i l'ajuda

d'autoritats i vilatans. Compta, doncs, amb el suport institucional i amb el suport popular.» (p. 157).

El març de 1640, Sabadell va anar a Montserrat a demanar pau, quietud i pluja; també envià el síndic a les Corts de Pau Claris i fins a darrera hora fou fidel a les institucions catalanes, i hi ha sabadellencs almogàvers i sabadellencs en terços de vegueria. Des de 1642 la vila paga al batalló 30 lliures mensuals, i els terratinents 20 de quadrimestrals. Durant la guerra continuaren les lleves de soldats i les despeses d'allotjaments i hi hagué un nou manlleu de 1.000 lliures que no fou l'únic. El 1654, en els darrers cinc anys, la vila havia pres censals per raó de 8.050 lliures. Les queixes pels abusos de les tropes i l'anar i venir de cavalcadures eren constants. El 1646 eren ben bé uns dos mil dos-cents cinquanta soldats de cavall els que podien haver sojornat en una vila despoblada, amb prou feines amb tres-cents cinquanta habitants. La informació sobre els sacrificis sabadellencs és feta en tots els seus detalls. Reincorporada a la monarquia hispànica, hi hagué canvi en el personal municipal, però va continuar l'habitual resistència als allotjaments amb algun avalot episòdic (1655).

L'estudi aporta l'edició de vint-i-cinc documents inèdits, la majoria de 1638, de l'Arxiu Històric de Sabadell i de les corts del batlle de Sant Cugat, Polinyà, Cerdanyola, Ripollet, Castellar, Barberà, Santiga i Sabadell; es tracta de manaments, actes de consells, llistes d'homes i armes, i processos contra soldats i pagesos. Conté gràfics, mapes, taules i trenta-dues làmines de docu-

ments, a més de la corresponent relació de fonts i bibliografia.

El llibre sobre Tortosa d'Enric Querol Coll i Joan Hilari Muñoz i Sebastià és un treball important. En primer lloc, no s'atura en el 1640 sinó que estudia tota la guerra. També ho feia l'anterior estudi, però la singularitat del cas de Tortosa ha esperonat els seus autors a anar més enllà d'una extensa documentació local (Tortosa, Morella, Gandesa, Prat de Comte, Xerta, Tarragona) i han accedit als lligalls del Consell d'Aragó i a les fonts de la monarquia de Simancas i de la Biblioteca Nacional de Madrid. En segon lloc, el tractament no és ben bé local, perquè el cas tortosí és estudiat des de la perspectiva del territori català que va quedar situat a l'altre cantó del conflicte. Els autors revisen qualsevol visió històrica esquemàtica, tant d'una Tortosa vista en termes de traïdora, com d'una Tortosa vista en termes de fidelíssima.

L'atenció posada en la geopolítica de la ciutat i les variacions de la conjuntura bèl·lica els permet, en primer lloc, destacar els imponderables de Tortosa, el novembre de 1640, davant d'un marquèes de los Vélez nodrit amb un exèrcit de vint mil homes i, després, documentar, amb tota mena de detalls, la tensió bèl·lica viscuda per la ciutat durant la guerra, amb el setge francocatalà fallit l'abril de 1642, la pressió dels miquelets, amos de la castellania d'Amposta, la condició de plaça defensiva del Regne de València, la conquesta de la ciutat per les tropes de Schömberg, el juliol de 1648, i la definitiva victòria hispànica de novembre de 1650. Només la relació del

seu emplaçament, veïnatge, condició i recorregut bèl·lic, ja permet situar l'altre aspecte important d'aquest estudi: el fet que Tortosa fou escenari d'una llarga conflictivitat interna en el curs de la guerra, i sempre caldrà matisar qualsevol afirmació de suposada naturalesa estrictament filipista.

Malgrat els greuges de la noblesa tortosina per la manca de representació a la Diputació, o el record de la manca d'ajut de Barcelona en la guerra de 1462-1472, o els interessos del capítol de la seu tortosina al regne de València, Tortosa no va ser monolítica, ni socialment ni política. El 21 i 22 de juliol de 1640, visqué la seva pròpia revolta popular amb la rèplica sagnant, el 4 de setembre, de les oligarquies de la ciutat, que van recuperar-ne el control. Els autors identifiquen el nucli oligàrquic del que anomenen la «contrarevolta»: el procurador en cap, Forcadell, i els seus parents, la família Miravall, el capteniment dels quals se centra en la recerca de protecció estamental i de prevenció a la Cort davant dels rumors bèl·lics procedents de Madrid. Entre les pressions de les Corts de Pau Claris i la fidelitat a Felip IV, la ciutat s'inclinà per la segona opció, no només per raons militars sinó també per no donar ales als revoltats del mes de juliol. També identifiquen una sòlida sintonia entre el consell municipal i el capítol tortosí. L'actitud d'aquest darrer, no sols s'explica per les rendes valencianes i per voler preservar les seves rendes catalanes de la taxa del 5 % que reclamava la Diputació en els seus preparatius de guerra, sinó també perquè, lògicament, estava del cantó de

l'ordre públic. Hi ha, al seu torn, una Tortosa popular que ha aprofitat la conjuntura per foragitar l'oligarquia local del monopoli del poder municipal. Ara bé, E. Querol i J. H. Muñoz també defugen una visió uniforme de qualsevol dels grups existents en el si de la ciutat. Ni dialèctica social coincident del tot amb el dilema polític, ni visió uniforme segons els estaments. Però, també afirmen que a Tortosa hi ha un rebuig compartit al canvi de dinastia, tal vegada, penso, perquè són més a prop de la frontera hispànica que de la frontera de França i viuen els problemes del poder català des de la perifèria: «La resposta *col·legiada* de la noblesa i clergat —escruien—, però també de la menestralia tortosina, fou ben clara a l'hora de mantenir la fidelitat dinàstica i no voler afegir-se a la revolució política engegada des de la Junta de Braços.» (p. 273).

Ara bé, els autors demostren que aquesta actitud, en cap cas va suposar una renúncia al model polític paccionat català, sinó que van mantenir-se fidels a les Constitucions de Catalunya i als Costums de Tortosa. Els autors remarquen que no es pot oblidar que el marquès de Los Vélez va jurar les Constitucions en entrar a Tortosa (1640), de la mateixa manera que ho féu el militar hispànic Colonna a Tarragona (1641), i Felip IV a Lleida (1644). La identificació d'una Catalunya sota control hispànic, però en tot moment fidel al model polític català, és un dels eixos importants de l'estudi, que permet als autors explicar que, malgrat les contradiccions, els tortosins, fins i tot els més vinculats a la monarquia hispànica, no veien incompatibles les

dues lleialtats. Aquesta doble lleialtat lògicament no va estar mai exempta de conflictes, els quals, en el cas de Tortosa, es van poder fer més evidents que no a Tarragona o a Reus, també sota l'òrbita hispànica, però més explícitament ocupades i condicionades militarment, per la qual cosa, tal com ha explicat M. Güell (2003), en un treball sobre Tarragona, la vida civil va quedar-hi soterrada. A Tortosa es va fer més evident l'existència de la doble lleialtat perquè malgrat la tensió bèl·lica i el retall de competències als oficials reials (batlle i veguer) hi hagué vida política institucional, que es concentrà i refermà en el consell municipal. D'altra banda, a Tortosa la monarquia va optar per una política semblant a la que practicarà a tot Catalunya en els anys 1652-1659; és a dir, el manteniment formal del sistema institucional, tot premiant la ciutat amb mesures simbòliques com la distinció amb el títol de *fidelíssima y exemplar*, però, també efectives, com la remissió dels quints i dels impostos municipals endarrerits, per convertir Tortosa en una mena de referent propagandístic per a la resta de Catalunya.

J. H. Muñoz i E. Querol fan un seguiment detallat dels conflictes politico-jurídics de la ciutat al llarg de la guerra entre els governadors militars i els dirigents civils (Consell, veguer i batlle, i juristes com Francesc Ramon Sans) entorn d'allotjaments, fortificacions i fiscalitat de guerra en general. El govern polític de la ciutat, mancats de Diputació i Audiència, es va valdre del Consell d'Aragó com a instància judicial dels seus conflictes competencials. Els homes més

sensibles a la legalitat catalana, com Joan Baptista Cerdà o Josep de Curto, per ser uns defensors massa fermes de les Constitucions i els Costums, acusats d'usurpació de competències reials, van ser desterrats sense fer soroll. En aquest escenari conflictiu, els autors destaquen el paper jugat pel bisbe Veschi, agent reial amb la doble funció de mediador i confident, col·laborador en tot allò relatiu a la defensa però sense abdicar dels seus privilegis, ni en matèria d'allotjaments ni en matèria senyorial. Això no vol dir que siguem davant d'una Església en bloc filipista a Tortosa. Hi ha notícies de clergat regular i secular condemnat per filogal·licisme, sense oblidar el paper jugat pel canonge de Tortosa, Francesc Puig, síndic capitular tortosí a Barcelona el 1640, on va romandre fins a la seva mort el 1646, com addicte a la Generalitat, i, això, malgrat la revocació de la seva sindicatura per part del capítol tortosí. El sector dissident de la Tortosa hispànica fou el que agafa el relleu polític després de l'entrada de Schömberg a la ciutat (1648). Les oscil·lacions bèl·liques i els miquelets de la castellania d'Amposta van comptar amb conspiradors filofrancesos i amb l'emergència de l'esmentada dissidència interna entre sectors qualificats, però, sobretot, amb la mobilitat del poble menut. Això explica els cops de mà o complots de desembre de 1642 i de la primavera de 1643, que van comportar detencions, execucions i purgues. Els autors destaquen, especialment, el conflicte de la *Cortadura* de 1646, és a dir, el pla de defensa del governador militar Pantoja, que comportava l'enderrocament de ca-

ses de la vila per construir una muralla interior, o els conflictes dels allotjaments, que afectaven especialment els sectors populars, i que explica el projecte utòpic dels menestrals de 1647 d'atorgar privilegi de ciutadania honorada a tots els menestrals, és a dir, als mil doscents membres de les confraries d'oficis. La cruenta ocupació francesa de 1648 va portar la majoria dels dirigents locals a l'exili (al Maestrat i als Ports) fins al retorn hispànic de 1650. La fidelitat de la majoria dels dirigents de Tortosa a la causa hispànica va comportar una promoció inèdita de tortosins a la Diputació, l'Audiència i el Consell d'Aragó.

La segona meitat del segle XVII és l'escenari on les filigranes formalistes i penoses de la doble lleialtat van fer camí; és un escenari adequat al perfil dirigent tortosí de la guerra. Això explica que, malgrat que Tortosa va tornar al rang secundari pertinent, els autors puguin indicar que insignes austracistes tortosins «ocupaven llocs destacats al Principat quan esclatà la Guerra de Successió» (p. 278).

El llibre compta amb il·lustracions i un índex onomàstic, i en un apèndix es reproduïx la *Relación del sitio y pérdida miserable de la Fidelíssima y Exemplar ciudad de Tortosa en el año 1648*, segons la còpia única, del segle XX, d'Enrique Bayerri, de transmissió complicada. Els autors accepten l'atribució de l'autoria del text feta per Bayerri en la persona del jurista Francesc Ramon de Sans, però, a diferència de Bayerri, l'argumenten tot indicant que el narrador malgrat que escriu en tercera persona és molt explícit en referències i

detalls relatius al jurista Sans. En resum, som davant d'un llibre important per la solidesa de les seves fonts, perquè fa una lectura cronològicament completa de la guerra des de l'espai d'obediència hispànica sovint oblidat i mal interpretat, i perquè situa, des del cas tortosí, el tema clau de la segona meitat del segle XVII, el de la imperiosa necessitat d'uns dirigents sota control de fer quallar formalment regalisme i Constitucions.

Tenim, doncs, dos llibres que des de diferents espais de la geografia catalana col·laboren decididament a millorar el nostre coneixement de la Guerra dels Segadors en el terreny concret, però amb informació que interessa des d'una perspectiva general. En el cas de Sabadell, perquè situa els antecedents de la pressió militar des de 1598, i en el cas de Tortosa perquè reinterpreta les visions excessivament localistes i esquemàtiques del cas tortosí.

EVA SERRA

ALAY SUAREZ, Montserrat (2003). *Aprentants i minyones: La infància abandonada a la Barcelona del vuit-cents*. Barcelona: Centre d'Estudis Ignasi Iglésias (Sant Andreu del Palomar). 208 p.

Cal felicitar-se per la iniciativa del Centre d'Estudis Ignasi Iglésias de Sant Andreu del Palomar (Barcelona) de publicar el treball de Montserrat Alay Suarez sobre la infància abandonada a la ciutat de Barcelona al segle XIX, treball basat en

la seva tesi doctoral. Aquest treball ha estat elaborat fonamentalment a partir de la documentació de les dues institucions benèfiques més importants de l'època a la ciutat: la Casa Provincial de Maternitat i Expòsits (CME) i la Casa de Caritat (CM).

El llibre s'estructura en tres parts clarament definides: el problema de l'abandonament infantil i de les institucions dedicades a tenir-ne cura; l'estudi de la vida dels infants al seu interior i, per últim, una anàlisi monogràfica de l'educació dels expòsits. Aquest enfocament metodològic supera amb escreix l'utilitzat en els estudis tradicionals dedicats a aquests tipus d'institucions benèfiques.

A la primera part l'autora analitza quines eren les causes de l'abandonament infantil a la Barcelona de la segona meitat del segle XIX des d'una triple òptica. En primer lloc, mostra com l'abandonament no obeïa a causes econòmiques puntuals, sinó a causes estructurals profundes, com el creixement demogràfic i la situació de pobresa endèmica en la qual vivien la majoria de les classes populars de les comarques barcelonines. En segon lloc, analitza el pes moral de la il·legimitat en la decisió de les mares d'abandonar el seu fill, mostrant-nos com aquesta era directament proporcional a la situació econòmica de les mares, i finalment aborda aquesta problemàtica des d'una perspectiva de gènere, analitzant la situació de la dona soltera embarassada de les classes populars, en una societat molt conservadora, que només acceptava la maternitat dins el matrimoni cristià.

Un cop consumat l'abandó, l'autora ens explica quines eren les institucions

destinades a atendre els infants. Tradicionalment, havien estat els hospitals barcelonins i en especial l'Hospital de la Santa Creu el receptors d'aquest segment de la població, però a partir de l'aplicació de la Llei de beneficència de 1849, la CME, inaugurada el 1853, monopolitzarà aquest servei. L'autora analitza les vies de procedència dels infants, fonamentalment: el torn, la maternitat de l'Hospital de la Santa Creu, les parròquies de la ciutat i dels altres pobles de la província, i en quantifica la importància en tres dates concretes: 1860, 1880 i 1900. Així mateix ens ofereix una panoràmica del funcionament i l'organització de la institució, dividida en dues seccions; la de *lactància* dedicada als més petits, que per raons del seu estat de salut no podien ser lliurats a dides externes i la secció de *deslletament*, que era l'encarregada d'atendre els nens majors de dos anys que no podien ser lliurats a l'exterior o que havien estat retornats per les dides externes. Quan arribaven a l'edat reglamentària els infants eren derivats a la CC per continuar la seva educació i si era possible intentar la seva inserció en la societat.

La segona part del llibre està dedicada a l'estudi de la trajectòria vital dels nens, fills de pares desconeguts, ingressats a la CME, per seguir els seus diferents itineraris: morts, confiats a dida, afillats, legitimats, naturalitzats, lliurats als pares, o bé passats a la CC entre d'altres. Destaquen especialment els elevats índexs de mortalitat entre els nadons internats. Així l'any 1853 van morir pràcticament el 90 % d'aquests, un percentatge que durant tota la segona meitat

del segle s'anirà reduint lentament fins a arribar al 50 % el 1903. Unes dades esgarrioses explicades per l'autora com a conseqüència directa de l'amuntegament i de les dificultats per oferir a les criatures una alimentació adequada. L'única solució per tal d'evitar aquest trist desenllaç va consistir a reduir al màxim possible l'estada dels infants a l'interior de la casa i confiar-los a nodrisses externes. Cal destacar en aquesta part de l'estudi, el seguiment minuciós que fa l'autora d'aquells infants que van aconseguir sobreviure i que van ser traslladats a la CC, per mostrar-nos les diferents trajectòries d'aquests, per posar de manifest la importància del sexe en el seu destí.

La tercera part del llibre, potser la més important, està dedicada a analitzar de forma monogràfica el sistema educatiu dels dos establiments. A la CME, l'educació era confiada a les filles de la Caritat i en el cas dels més petits era d'allò més bàsica: llegir, escriure i comptar, i per a les nenes a més a més, s'hi afegia tot allò que feia referència a les feines de la llar. Les noies més grans de set anys, romanien en la seva majoria a la CME, on desenvolupaven diferents tasques i es preparaven per a una futura vida laboral, dirigida vers el servei domèstic. Ja des del 1874, consta el funcionament d'una escola de minyones, que crearà entre elles una situació de manca d'expectatives, que com molt bé valora l'autora: «[...] el que pretenia ser un proteccionisme benefactor esdevenia un determinisme angoixant».

La CC en canvi va jugar un paper més important en l'educació dels expò-

sits, que continuava sent d'allò més bàsica i en el cas de les noies centrada en les tasques «propies de su sexo», i per a aquelles més avantatjades l'educació es complementava amb classes de solfeig, cant i música i només en casos molt excepcionals algunes d'elles podien seguir estudis superiors. Pel que fa als nois, que representen la major part dels nens lliurats per la CME, les seves vides també estaven força predestinades i la seva educació també era força simple, la justa per tal de preparar-los per iniciar el seu període d'aprenentatge d'un ofici, bé als tallers de la CC, on hi havia, entre d'altres, tallers de sabateria, arts gràfiques, espartenyeria, etc., o bé a l'exterior sota la supervisió d'un mestre (artesà) de l'ofici triat.

Els principis pedagògics sobre el quals es fonamentava tot el sistema educatiu eren força clars i senzills: els valors del treball i l'obediència per damunt de tot. Treball i obediència per expiar el pecat i assumir dòcilment el destí i el lloc que aquests nois i noies haurien d'ocupar en la societat. Un sistema acuradament controlat per un sistema perfectament definit de premis i càstigs. Un tipus d'educació que es va mantenir inamovible fins a l'aplicació, al dos establiments, del sistema educatiu de Maria Montessori a la segona dècada del segle xx.

Desgraciadament les característiques de les fonts documentals no ens permeten conèixer la vida d'aquest nens i nenes un cop fora de la CME i de la CC. Així mateix tampoc podem conèixer les trajectòries vitals d'aquells infants lliurats a dides externes i que van romandre amb elles fins a la seva majoria

d'edat. L'accés a aquest coneixement ens permetria fer-nos una idea global i exhaustiva de la vida d'aquest segment de la població, en la línia d'estudis publicats a França, com ara el de J. P. Bardet¹ o d'Anne Cadoret.²

Aquest és un llibre important i necessari per conèixer i comprendre no només la trajectòria vital d'una part important de la població barcelonina de la segona part del segle XIX, sinó que al mateix temps, també ens permet conèixer els valors i les actituds de la societat en el seu conjunt, i ens mostra com aquests nens i nenes havien de redimir el seu pecat mitjançant l'educació i el treball, un treball que ni tan sols podien escollir. El seu destí havia estat escrit per uns altres des del moment del seu naixement.

JOSEP MONTIEL PASTOR

1. Jean Pierre BARDET, Jean Noël LUC, Isabelle ROBIN ROMERO i Catherine ROLLET (2003), *Lorsque l'enfant grandit: Entre dépendance et autonomie*, París, Presses de l'Université Paris-Sorbonne.

2. Anne CADORET (1995), *Parenté plurielle: Anthropologie du placement familial*, París, L'Harmattan.

COMASÒLIVAS FONT, Joan (ed.) (2003). *Dietari de Francesc Gorina i Riera, pagès de Matadepera, 1841-1904*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat. 499 p. (Textos i Estudis de Cultura Catalana; 94)

En els darrers anys, la recerca als arxius privats de moltes cases de pagès ens ha fet descobrir que molts pagesos disfrutaven escrivint sobre les coses que passaven i que els passaven, i aquests dietaris —desiguals, discontinus i a vegades molt mal escrits—, estudiats excel·lentment per Xavier Torres,¹ s'han convertit en la manera més clara de dir-nos que allò que estudiem de forma estructural era veritat i, al mateix temps, que la imatge de la vida rural que construïm els historiadors és, en realitat, molt més complexa i, sobretot, de carn i ossos.

Explicquem de què va el llibre. Francesc Gorina i Riera era un pagès de Matadepera que als divuit anys començà a anotar en llibretes les coses que feia i les coses que li passaven, i no va deixar de fer-ho pràcticament fins al moment de la seva mort. En total són onze llibretes que es cavalquen cronològicament entre 1841 i 1904; algunes són notes de comptes i de jornals i altres són realment dietaris i cròniques de les coses que li anaven passant quotidianament i que passaven al seu entorn. Les onze llibretes són transcrits i publicades en el llibre amb rigor i paciència. Aquí, vindria la primera reflexió: ja sabem que els pagesos en les seves notes ho barreja-

ven tot —vivència personal i tracte comercial—, però, n'hem de dir dietari d'una simple llibreta de jornals? Hem de publicar totes les llibretes de comptes d'un pagès? En aquest cas, s'ha publicat tot i potser la unitat ho aconsellava, fins i tot l'estil, però no podem anomenar dietari a allò que no ho és i, per tant, no és específic.

Això no desmereix, ni molt menys, el llibre, perquè la història del pagès de Matadepera converteix aquests dietaris en una obra encara més interessant. La família Gorina és d'aquelles que en el segle XVIII van entrar en una dinàmica de deutes, cosa que la va portar a vendre bona part de l'antic mas —54 quarteres, sobretot de bosc—, de tal manera que en Francesc va rebre només 30 quarteres, i en una situació clarament de debilitat. El drama, i en aquest cas és accidental, es complica quan Francesc queda orfe de pare molt jove i el que queda del mas del segle XVIII queda en mans de la mare i un oncle discapacitat que no veuen altra solució que arrendar les peces de terra del mas i enviar en Francesc a casa d'un parent a l'espera que es faci gran i pugui fer-se càrrec de can Gorina.

És en aquesta casa on en Francesc aprèn l'ofici de pagès, però també on descobreix l'afecció per escriure i anotar les coses que li passen. Dit d'una altra manera, el que haurà après és més que el que li pot donar la finca que té i d'aquí neix l'interès de les seves notes: narrarà el drama d'una família pagesa que, i es veia a venir per la trajectòria, s'endeutarà encara més, acabarà perdent el mas i hauran de viure com a jornalers i

1. Xavier TORRES (2000), *Els llibres de família de pagès: Memòries de pagès, memòries de mas (segles XVI-XVIII)*, Girona, CCG.

parcers d'altres pagesos. És un descens social explicat de forma directa, clara i entenedora, sense embuts, o potser millor, la narració de com a un pagès li arrenquen la casa i la història —allà hi havia viscut sempre ell i els seus avant-passats—, i ha d'acabar anant a treballar per a un altre. Ho sabíem, però ara ho toquem, ho veiem de prop, ho vivim.

Si aquest és, segurament, l'aspecte més interessant d'aquestes llibretes, el període en què estan escrites i el lloc també ho són. Es tracta d'un període de canvi polític, i Francesc Gorina viu les guerres carlines i tota mena d'avatars polítics; viu la desamortització —i en aquest cas l'afecta directament perquè el monestir de Sant Llorenç del Munt a qui pagava censos és desamortitzat—, l'abolició dels delmes, els canvis en la fiscalitat i la implantació dels amillaraments —explica amb detall com aquests s'elaboren i manipulen des del Govern local—, les conjuntures canviant dels preus, l'arribada de la fil·loxera a França, l'arribada del ferrocarril... Francesc Gorina ho viu i ho pateix, i ens ho transmet en tots els seus escrits.

És interessant també el lloc on passa. Matadepera havia estat fins ben entrat el segle XVIII un espai de masies i la vida comunitària s'havia organitzat sobre aquesta base. No hi havia cap poble pròpiament dit, però a finals del segle XVIII i sobretot en el segle XIX apareixen els pagesos «de carrer», tal com ell mateix els esmenta dient que viuen en els nous carrers de cases que estan apareixent. Això fa petits els serveis —un d'ells l'església—, altera la forma d'organitzar les festes i de finançar-les, i sor-

geix un nou conflicte entre els pagesos de mas, cada vegada més substituïts per masovers, i els del poble, que, per altra banda, seran cada vegada més nombrosos. El conflicte està servit. Conflicte menut que serveix per definir unes noves regles de joc comunitàries. El dietari ens explica com sorgeixen i es van definint progressivament.

El detall de les dades que aporta sobre les relacions econòmiques i les raons per les quals pren determinades decisions, fan que el dietari sigui una eina excel·lent per comprendre l'economia pagesa. La pluriactivitat és fonamental: es viu de conrear terres pròpies, terres llogades, d'anar a jornals en les èpoques que hi ha més demanda, però no sempre en terres de conreu sinó en l'aprofitament de recursos forestals i de recursos naturals de tota mena. Aquesta xarxa de treball per comte propi i de treball per altri es pot seguir fil per randa en les descripcions que aporta. Aquest és un tema de difícil investigació, per les dificultats de trobar fonts adients i aquí es pot seguir amb molta precisió.

Qualsevol aspecte de la vida quotidiana, social, política i econòmica es pot trobar en les planes d'aquest dietari, que esdevindrà una font de referència per poder documentar molts d'aquests aspectes. Deixeu-me citar-ne alguns: la vida religiosa, les festes populars —el seu finançament i l'organització—, el funcionament dels ajuntaments en l'època, la relació camp-ciutat, per la descripció que fa de les estades a Terrassa, el consum de productes fora de l'exploració, l'organització del treball, les relacions entre amos, parcers i masovers...

I me'n deixo molts, alguns d'ells sense arribar a copsar-ne la importància.

Un dietari com aquest no es podia presentar simplement com una transcripció de documents seguint una tradició més o menys recent de posar a disposició del públic material d'aquesta mena. És per això que trobo encertadíssim l'estudi introductor de Pere Roca i Fabregat, perquè comença a convertir una font en un estudi històric —ja hem dit que els temes que toca el dietari són molts. Vet aquí una primera utilitat del llibre, els professors de secundària poden trobar junts la font i una elaboració històrica d'aquesta font, i mostrar als alumnes quin és el procés que segueix l'historiador per estudiar una realitat. Però té més utilitats i, sobretot, interès. Pere Roca agafa les dades econòmiques del dietari, les sistematitza i les elabora, i intenta entendre la lògica d'aquesta explotació agrària. Amb l'ajut d'altres fonts situa el mas, i pel dietari en pot saber els avatars: l'estratègia de Francesc Gorina per treure suc d'una explotació minvada que recupera cedida a tercers, i els intents per incrementar els ingressos amb l'establiment de vinyes i l'explotació d'un forn de calç. L'estudi que en resulta és rigorós i molt suggerent amb vista a entendre el funcionament d'una explotació pagesa d'aquesta mena. Entremig, informacions com el funcionament d'un forn de calç, la seva organització, i el rendiment són petites perles de gran interès perquè costa molt trobar documentació sobre aquests temes.

Potser, Pere Roca no s'adona de la debilitat estructural del punt de partida: un mas petit, cedit a tercers sense un po-

der clar que controlés les pràctiques de conreu dels parcors, sense bosc on obtenir recursos complementaris —venut en el segle anterior per deutes—, i sense capital per poder invertir en la compra d'animals de tir i evolucionar cap a l'explotació directa per rendabilitzar el seu treball, que era l'únic que tenia. Aquest punt de partida fa que quan van aparèixer problemes conjunturals en les collites i baixades de preus, o quan la família va viure el moment més delicat del seu cicle —els nens petits i la força de treball limitada—, entrés en un procés d'endeutament del qual ja no va ser possible sortir. Francesc Gorina ni tan sols es va poder quedar com a masover del seu propi mas, sinó que va haver de marxar i recomençar la seva nova vida com a masover. Unes quantes llibretes van ser escrites en aquesta nova situació, i potser hauria valgut la pena entrellegir-les per entendre la lògica econòmica i social des d'aquesta nova perspectiva.

En definitiva, és un llibre excel·lent, perquè té un excel·lent estudi introductor, perquè transcriu una documentació valuosíssima per entendre la lògica de la societat rural en el segle XIX, i per l'especificitat del cas: escriu un pagès la família del qual tenia un mas gran, que es va endeutar, que va intentar sobreviure amb el que li quedava però, al final, els deutes se'l van acabar menjant, i ho va perdre tot, però, tot i així, va continuar escrivint. Per a nosaltres és una perspectiva insòlita i, per això, molt suggerent. Felicitats als autors de la transcripció i de l'estudi introductor.

PRAT, Enric (2004) (coord.). *Els moviments socials a la Catalunya contemporània*. Barcelona: Publicacions de la Universitat de Barcelona. 257 p.

Aquest llibre aplega les conferències pronunciades al curs sobre associacionisme i moviments socials a la Catalunya contemporània, celebrat a l'estiu del 2002 a la Universitat de Barcelona, les quals s'han complementat amb una bibliografia específica per a cada capítol. El recull és una bona mostra de records, anàlisis i reflexions sobre els diferents moviments socials desplegats a Catalunya, des dels anys seixanta fins a l'actualitat, més centrats en l'actuació dels propis moviments i les seves organitzacions que en les teories sobre les quals se sustenten, i escrits des de la perspectiva de la participació o l'empatia amb la militància.

El capítol introductor, de Francisco Fernández Buey, situa els nous moviments socials en el marc cronològic de la seva formació, entre 1968 i 1980, a escala internacional, i els diferencia pels seus objectius i pel protagonisme que hi tenen les classes mitjanes cultes dels països desenvolupats, tant pel que fa al moviment obrer anterior com a les manifestacions posteriors de mobilització social. La seva anàlisi insisteix, com la resta de treballs, en l'anomalia política del règim de Franco i la singularitat del procés de transició com a condicionadors del procés de canvi social a Espanya, on l'onada de mobilitzacions dels anys setanta va estar molt imbricada amb la lluita política antifranquista, fet que possibilità la seva capitalització

per part dels partits polítics i que explica la posterior desmobilització durant els anys vuitanta, a conseqüència de la participació en la política institucional i del reconeixement legal d'algunes de les reivindicacions.

A la dècada dels 90, els moviments socials anteriors subordinaren el seu activisme a l'acció política, donant suport a determinades opcions partidistes o bandejant-les, i sovint —de vegades?— acceptant les subvencions i ajuts institucionals. Mentre, apareixien noves actituds i comportaments crítics que s'han anat trobant identificats amb el moviment antiglobalització, visible des de 1996 i que ha acabat convertint-se en un moviment de moviments.

En aquest context general, a l'Espanya franquista, la inexistència d'un sindicalisme estructurat —o potser millor, la ineficiència del sindicat vertical fins a la utilització política que en van fer els militants antifranquistes en combinació amb la lluita que feien dins de CCOO de manera clandestina—, i la duresa de les condicions de treball i de vida als barris perifèrics de les poblacions industrials condicionaren l'articulació de la protesta social a l'entorn del moviment obrer, encara integrat en la concepció teòrica del socialisme i del moviment veïnal que desplaçà l'espai de lluita al lloc d'habitatge. Ambdós moviments foren bàsics per imbricar la lluita social amb el canvi polític, i en forçar la legalitat del règim amb l'exercici del dret d'associació, expressió i manifestació, n'erosionaren la rigidesa.

Xavier Domènec reivindica el caràcter obert del nou moviment obrer des-

envolupat a partir de la meitat de la dècada dels cinquanta, i explica com l'extensió de les seves pràctiques més enllà de les fàbriques (manifestacions, recollida de signatures, declaracions públiques...) va permetre estendre la xarxa de solidaritats a altres sectors socials i això va donar cos a una oposició que formulava alternatives polítiques al règim que foren importants per accelerar el procés de la transició.

Ricard Martínez destaca el paper del moviment veïnal en la integració de la reivindicació de canvi polític a les demandes de reformes urbanes, que portà a la formulació d'alternatives als models urbans existents i a la pressió per aconseguir la democratització dels ajuntaments en el període de 1976-1979.

A partir de la mort de Franco, el 1976, començaren a visibilitzar-se el feminisme i el moviment gai, contraris a la discriminació sexual. Aquests moviments, que s'havien desplegat en paral·lel a l'onada d'alliberament sexual arreu, van centrar inicialment els esforços per posar fi a la vigència de les lleis discriminatòries franquistes. El nou marc democràtic fragmentà el feminisme a partir d'un fort debat teòric que qüestionava el valor de canvi social de l'igualitarisme legal, mentre que el moviment gai es va centrar en la pràctica d'accions encaminades a consolidar l'acceptació social de la seva identitat col·lectiva i a forçar aquest igualitarisme.

Carme Alemany descriu el moviment feminista des de 1976, i en valora la influència en els canvis socials viscuts; ahora, però, des d'una perspectiva

radical, relativitza els avenços aconseguits i alerta sobre l'optimisme de les noves generacions, que amaga la continuïtat de les relacions de poder de la societat patriarcal. Crítica amb els partits polítics i partidària d'estratègies de lluita pròpies per afirmar la diferència sexual com les que quallaren entre 1979 i 1985 amb la creació d'espais de dones, l'autora fa responsables els organismes institucionals encarregats de les polítiques de dones de l'afebliment del moviment, perquè ha integrat part de la seva militància.

Jordi Petit contrasta la situació dels col·lectius homosexuals als països desenvolupats amb el tractament que els oferia a Espanya la legislació franquista i evoca la sortida de la clandestinitat de les organitzacions, el suport dels partits d'esquerra i de la premsa i l'ambient social de curiositat i simpatia que van obtenir les campanyes de denúncia de la discriminació, així com les iniciatives lúdiques i culturals, fins que la propagació de la síndrome d'immunodeficiència adquirida (sida) obligà a treballar en els temes sanitaris i de prevenció. La força adquirida va permetre posteriorment exercir la recomanació de vot per a determinats partits per forçar la legislació antidiscriminatòria fins a plantejar-se la fita del reconeixement de les famílies homosexuals.

També a partir de la transició es desplegà el moviment ecologista a Catalunya. Pere Mora situa els seus orígens en la denúncia de les conseqüències medioambientals provocades pel desenvolupament econòmic i l'auge del turisme, potenciada per la teorització

científica i per la divulgació cultural practicada des del Congrés de Cultura Catalana. La formulació de l'alternativa política, Els Verds, a partir de 1985 —malgrat el seu fracàs electoral—, la incorporació de les reivindicacions ecologistes als programes polítics de partit i la formalització de programes comuns en el marc de la Unió Europea van fraccionar el moviment que se situa entre la radicalització i la crítica anticapitalista i la participació en els organismes institucionals.

Els anys vuitanta també van ser testimonis de mobilitzacions pacifistes a tot arreu contra el rearmament nuclear, que a Catalunya i a l'Estat espanyol van prendre connotacions específiques per l'oposició a l'entrada a l'OTAN i el rebuig a la presència de bases militars americanes, en un context polític de redefinició del paper social de l'exèrcit.

Enric Prat estudia aquest moviment per la pau, inicialment vinculat a organitzacions catòliques partidàries de la no-violència, que més tard es van veure desbordades per la incorporació de militants d'altres col·lectius de protesta social o polítics, fins a arribar a formar noves organitzacions que actuaren fent pressió al Govern del PSOE per aconseguir la regulació de l'objecció de consciència. Entre aquests, el MOC (Moviment d'Objecció de Consciència) i els diversos grups anti-OTAN que aglutinaren la protesta pacifista fins a la celebració del referèndum sobre la posició d'Espanya en aquesta organització militar internacional.

L'antimilitarisme, analitzat per Lluç Pelaez, forçà inicialment l'exercici del

dret a l'objecció de consciència reconegut per la Constitució de 1978 fins que l'aprovació de la prestació social substitutòria, el 1988, suscità l'alternativa més radical i minoritària de la insubmissió. L'ús d'estratègies de desobediència civil, que el distanciaren dels partits polítics, la visibilitat obtinguda per les seves actuacions a la premsa i la legitimitat social assolida a partir de les xarxes de suport que es crearen al seu entorn, en reforçaren el caràcter alternatiu i l'ascendència entre la joventut, fins al seu estancament a partir de l'acord sobre la fi del servei militar obligatori el 1998.

La dècada dels vuitanta va ser també decisiva en l'articulació de diverses inquietuds sobre el funcionament de la societat en nombroses organitzacions, que, malgrat la seva voluntat de distanciar-se de l'acció política governamental, no van tardar a rebre atencions —amb finalitat d'absorció?— de les diferents opcions polítiques. El professor Antonio Madrid a partir de la reflexió sobre el significat de les paraules *voluntari* i *solidaritat*, fa una dura crítica al món de les organitzacions no governamentals i considera que la nova solidaritat propagada des d'aquestes organitzacions de voluntariat és sobretot una alternativa de beneficència per pal·liar situacions d'exclusió social que no intenta atacar les causes que les generen.

Més radical de plantejaments i transgressor en estratègies és el moviment okupa, analitzat per Tomás Herberos, que es desplegà a partir de la meitat dels anys vuitanta en paral·lel a l'encariment dels habitatges i la precarització del mercat de treball. Protagonitzat per

joves, inspirats en la ideologia llibertària, va radicalitzar-se a partir de les modificacions del Codi penal de 1995, que convertiren l'ocupació en un delictes, i s'ha mantingut amb actuacions constants de caràcter resistencial.

Aquesta panoràmica es clou amb la reflexió de Salvador Martí sobre les manifestacions de malestar social més recents, les quals destaquen per la seva universalitat, afavorida per l'ús de les noves tecnologies, per la pluralitat dels grups socials que promouen les mobilitzacions i per la unitat a criticar l'ordre social existent. Però també per estar escindides en polèmiques sobre les difícils alternatives de resistència o assalt al poder o per donar prioritat als objectius ètics o polítics, tal com exposa Francisco Fernández Buey al capítol inicial, el qual tanca amb una brillant interpretació dels moviments antiglobalització en el context del nou imperialisme.

Malgrat el caràcter fragmentari de les anàlisis i la subjectivitat assumida pels seus autors, la lectura d'aquest llibre ens permet adonar-nos de la influència que han tingut els diferents col·lectius que s'han mobilitzat públicament en la conscienciació d'amplis sectors de població sobre determinats temes, i ens fa palès el ressò d'aquestes mobilitzacions i la impregnació de les seves demandes en el teixit social, fins al punt d'arribar a forçar les instàncies polítiques a adoptar mesures legals rectificadores. D'aquesta manera, accedim a una visió rica i plural de la realitat social catalana de la segona meitat del segle xx, i ens apropem a les dificultats d'articulació entre moviments distints

(entre els moviments i altres ens polítics), i de formalització d'un front estable i actiu en un marc polític en evolució, des del darrer franquisme fins a la consolidació de la democràcia.

CÈLIA CAÑELLAS JULIÀ

DUARTE, Àngel (2002). *Història del republicanisme a Catalunya*. Vic: Eumo; Lleida: Pagès Editors. 286 p. (Biblioteca d'Història de Catalunya; 3)

Aquest llibre és un assaig interpretatiu d'una cultura i d'un moviment: el republicanisme català. El llibre està estructurat en nou capítols, una nota final, una bibliografia amb els principals estudis sobre el republicanisme català, una cronologia i un útil glossari on es defineixen alguns dels conceptes clau utilitzats pels republicans. Els dos primers capítols són una brillant síntesi de la cultura republicana catalana, entesa com «una visió global de l'univers de la humanitat, de la naturalesa i de la vida en societat, així com de les seves respectives, enllaçades, evolucions» (p. 13). Per Duarte una cultura política és una idea del món que inclou un conjunt de perspectives sobre l'existència, una filosofia cívica i un punt de vista dels problemes del poder, de les fonts de l'autoritat legítima i de les relacions de dominació entre els grups socials i els individus que els integren. Ens explica que la visió del món que compartien els republicans catalans es caracteritzava pel seu idealisme —tot i que amb incrustacions ma-

terialistes, positivistes o vitalistes—, per la seva admiració per la cultura francesa i pel seu liberalisme gairebé sempre democràtic, tot i que puntualment adoptessin modalitats violentes per combatre la reacció.

La cultura republicana aspirava a la regeneració dels costums, reclamava l'abolició de la pena de mort o de l'esclavitud, la supressió de les curses de braus o la millora de la cultura popular, però durant molt de temps relegà les dones a un paper secundari, utilitzà un discurs antisemita o esperà l'arribada d'un líder carismàtic que els alliberés de la monarquia, a la qual atribuïen tots els problemes del passat i la decadència secular espanyola. Això no obstant, s'ha de tenir present, com explica Duarte, que el procés que va dur a la codificació tant de les idees com dels símbols dels republicans catalans va ser lent, i que aquests elements ètics i estètics sorgiren de la necessitat de donar respostes a les experiències diàries que vivien diferents col·lectius socials i, en alguns casos, provenien de tradicions prèvies. De fet, els valors republicans possiblement persistiren per l'interclassisme que caracteritzava el republicanisme i per la manera com encadenaven l'actualitat amb el passat.

El moviment republicà sorgeix, es forma i evoluciona en el marc de la lenta dissolució de la societat d'antic règim, que, gradualment és substituïda per la nova societat liberal, industrial i burgesa. La persistència del republicanisme implicà l'evolució dels programes, de les formacions polítiques i dels dirigents que l'encapçalaren. L'eclecti-

cisme i la relativitat de les jerarquies foren trets distintius de la cultura republicana. Però, malgrat l'existència de diverses tendències, aquestes impulsaren un projecte liberal i gairebé sempre d'esquerres. Les diferents sensibilitats republicanes compartien un fort municipalisme, que generà un cert clientelisme polític i signes d'identitat local i comarcal; una prevenció vers els poderosos i cap a les multituds amorfes; una mal confiança de les administracions públiques; una admiració per la revolució, especialment per la francesa de 1789, que era compartida tant pels federals com pels republicans conservadors; eren anticlericals, malgrat que hi havia des de creients fins a ateu, perquè identificaven l'Església catòlica com un obstacle per a la modernització i l'uropeïtzació d'Espanya, i s'identificaven amb els oprimits, tant en la lluita contra l'esclavitud com en la reivindicació de reformes laborals. Però el republicanisme no era únicament una cultura d'oposició, tot i que molt poques vegades va poder dirigir les institucions polítiques espanyoles i catalanes.

Duarte critica la visió simplista d'una Catalunya rural, agrària, tradicionalista i partidària del carlisme, contraposada a la urbana, industrial, moderna i republicana, ja que hi havia tradicionalistes a les ciutats i nuclis republicans al camp. Remarca la importància de la sociabilitat en la reproducció del republicanisme, ja que els seus integrants es formaven en casinos o ateneus, on el republicà «beu, discuteix, juga, escolta, balla [...], apren a llegir i escriure» (p. 35), o a les seues de les societats, lliu-

repensadores, espiritistes o francmaçòniques, les quals mantindran el caliu republicà en els moments de persecució política. Des dels orígens del republicanisme, hi va haver republicans radicals i, d'altres, de conservadors, les seves bases es nodriran de les classes populars, però també n'hi haurà que provenen de sectors benestants.

També es planteja quines eren les particularitats del republicanisme català, i afirma que aquest es caracteritzava per la seva complexitat i una marcada originalitat, tot i no monopolitzar la representació política del país. De fet, el difícil encaix de la societat catalana en l'Estat liberal espanyol, políticament centralitzat i culturalment uniformitzador, implicà que en el republicanisme català hi hagués, des de mitjan segle XIX, un fort sentiment de catalanitat que era previ al sorgiment del catalanisme polític. Això no obstant, l'autor assegura que aquesta «no és una obra que cerca de manera intencionada els antecedents del modern nacionalisme polític en la tradició republicana» (p. 44). De fet, argumenta que els republicans catalans dels temps de la Segona República tenien més en comú amb els republicans de la resta d'Espanya que amb els militants de la Lliga Regionalista. Ara bé, també reconeix que una tendència del republicanisme federal barceloní, l'encapçalada per Valentí Almirall, va participar activament en els inicis de la politització del catalanisme (p. 122-123).

A partir del capítol tercer, explica de manera cronològica, i des d'una perspectiva catalana, l'evolució del republicanisme espanyol, des dels seus orí-

gens, cap al 1808, fins a l'exili —capítol novè— a què porta la derrota en la Guerra Civil, el 1939. La història de més de cent trenta anys de republicanisme la inicia amb la protohistòria del republicanisme espanyol. Aquesta consisteix en l'arribada d'idees de l'exterior, especialment de la França revolucionària, en les mobilitzacions a l'interior del país, durant les guerres contra els carlistes, i en les lluites socials. Tot plegat, a més de les contradiccions sorgides de la industrialització i del procés d'urbanització, contribuï al desenvolupament del republicanisme català. Aquesta dinàmica possibilità que Xaudaró publicués, el 1832, les *Bases de una Constitución Política o principios fundamentales de un sistema republicano*, la primera formulació doctrinal del republicanisme federal català. El 1837, Xaudaró va ser afusellat per la seva vinculació en la insurrecció impulsada pels progressistes en contra de la Constitució de 1837, la qual limitava els drets polítics a un 2 % de la població. Entre 1840 i 1843, la conflictivitat política i social va impulsar el trencament entre els liberals més radicals i els progressistes. El republicanisme democràtic espanyol es consolidava a Barcelona, però també a Madrid, i a bona part del litoral mediterrani. En aquest període inicial, el republicanisme català tingué com a dirigent més remarcable a Abdó Terrades.

El capítol quart, que abasta els anys que van entre 1848 i 1868, el dedica a la gènesi i consolidació del Partit Democràtic i a les polèmiques *socialistes*. Les revolucions democràtiques de 1848 van servir de referent als liberals radicals espanyols per constituir el Partit De-

mocràtic, del qual els republicans eren una tendència. A finals de 1854, Pi i Maragall publicava una de les seves grans obres teòriques, *La Reacción y la Revolución. Estudios políticos y sociales*, on defensava un projecte polític republicà i federal per a Espanya. En aquest període els principals ideòlegs del republicanisme tenien una visió del món idealista que els portava a creure que el canvi històric no estava motivat per les condicions materials de l'existència, sinó per la confrontació d'idees. Per tant, confiaven en l'educació per canviar la societat, tal com posà de manifest el moviment krausista, que, integrat per remarcables dirigents republicans, impulsà l'Instituto Libre de Enseñanza durant la Restauració (p. 121).

Entre 1856 i 1868, els republicans entraren en una dinàmica de repressió i conspiracions que finalitzaren amb la Revolució de 1868. Aquesta implicà l'inici del Sexenni Democràtic, període que culmina amb la Primera República, i al qual dedica el capítol cinquè; s'hi explica com el sector majoritari del Partit Democràtic es transformà en el Partit Republicà Democràtic Federal (PRDF), tot i que aquest tenia «característiques més habituals d'un moviment social disseminat que d'un partit polític modern» (p. 88). En aquest període, el republicanisme federal català tenia una configuració classista i popular, alhora que difonien els símbols republicans i la proposta de transformar Espanya en una federació. En canvi, Duarte dóna menys relleu a la relació entre federalisme i catalanisme impulsada des del Club dels Federalistes de Barcelona. Durant el Sexenni,

el PRDF és una opció política dividida en diverses tendències, amb projectes diferents, tant d'organització del partit, com polítics i doctrinals, i, de vegades, fins i tot contraposats. De fet, la Primera República no es va poder consolidar tant per la gran inestabilitat política i social del període com per les divisions internes del republicanisme federal.

Els capítols sisè i setè, els dedica a la Restauració i a la dictadura de Primo de Rivera, és a dir, a la llarga travessa pel desert del republicanisme espanyol i català fins a proclamar-se la Segona República, l'abril de 1931. La crisi de la Primera República, la restauració de la monarquia i el retorn al govern dels conservadors implicà que aquests inicialment impedissin l'organització de qualsevol tipus d'oposició contra el nou règim. Per tant, el republicanisme optà pel combat cultural, i des dels àmbits de sociabilitat republicana impulsaren la introducció de les tesis positivoevolucionistes, alhora que lluitaven per la llibertat de càtedra. L'obertura política de la Restauració i la progressiva supressió de la censura van permetre que els republicans tornessin gradualment a l'activitat política, però dividits en federals, possibilistes, orgànics, progressistes i centralistes, que seguien l'estela dels seus respectius caps de fila. A més, el 1881, V. Almirall, «l'home que durant el Sexenni havia intentat dotar de textura regional el federalisme» (p. 123), trencava amb el republicanisme federal encapçalat per Pi i Maragall, per iniciar les bases d'una nova cultura política, la catalanista, que Duarte veu com una alternativa a la republicana. Això no obstant,

pels republicans de tarannà catalanista i pels catalanistes d'orientació republicana no eren cultures divergents.

La fragmentació del republicanisme implicà que proliferessin els intents per establir aliances entre les diferents tendències i pactes electorals, com ara la Unió Republicana de 1893. Ara bé, per Duarte en la conjuntura de la fi del segle XIX va ser molt positiva per al republicanisme «la presència fulgurant de Lerroux» (p. 153), que hauria possibilitat que l'esquerra recuperés la iniciativa a Barcelona. Tanmateix caldria no oblidar que el radicalisme lerrouxista, demagògic i espanyolista, va evolucionar cap a una formació política d'ordre i conservadora. De fet, la renovació del republicanisme català arribà de la mà de Lerroux, però també del catalanisme republicà que es constituïa al marge del lerrouxisme. A finals de segle, el republicanisme català donà suport a les guerres colonials i legitimà «l'imperialisme espanyol per raó de l'extremat salvatgisme de les societats africanes o antillanes» (p. 155). La crisi de 1898 va donar nova vitalitat al republicanisme català, però es mantenia una tendència a la fragmentació. A principis del segle XX, el republicanisme català estava dividit entre el lerrouxisme anticatalanista i les opcions republicanes que optaven per una certa catalanitat, com posa de manifest la seva integració a la Solidaritat Catalana de 1906. Els fets de la Setmana Tràgica, la dinàmica de la política municipal, especialment barcelonina, la bipolarització de la política catalana entre lerrouxistes i regionalistes de la Lliga, la influència de la Primera Guerra Mun-

dial, i la crisi de 1917, impulsaren un nou republicanisme que Duarte identifica amb el tortosí Marcel·lí Domingo.

El capítol vuitè analitza la Segona República, des de la seva proclamació, l'abril de 1931, fins a la fi de la Guerra Civil, l'abril de 1939. La Segona República arribava com una nova oportunitat per transformar Catalunya i Espanya, però Duarte recorda que «a l'Espanya republicana no eren pocs els que miraven amb prevenció o hostilitat els esforços per resoldre l'encaix emancipat del poble català» (p. 198), tot i que l'any 1931 l'entesa entre republicans i catalanistes semblava possible. De fet, no s'hauria d'oblidar que la cultura republicana i la catalanista, tot i ser diferents, no eren antagoniques i que una bona part dels republicans eren catalanistes i que molts catalanistes eren republicans. La renovació del republicanisme català es va deure tant a l'esgotament fisiològic de la monarquia com al naufragi del republicanisme històric i al renaixement que aquest tingué des de mitjan dècada dels anys vint» (p. 199). El vell republicanisme estava encapçalat pel radicalisme lerrouxista que havia optat per un clar gir conservador, però continuaven existint velles formacions polítiques com el Partit Federal, alhora que sorgia un nou republicanisme on «el republicanisme catalanista, alliberat de tutelles espanyoles, adquirí una importància abassegadora» (p. 205). El gran partit republicà dels anys trenta va ser Esquerra Republicana de Catalunya. Aquesta era una formació política de base heterogènia, que aplegava elements del republicanisme tradicional, majoritari a comarques, amb independentistes, molt

actius a Barcelona, i sectors de les classes mitjanes. Els anys de la Segona República van ser convulsos per al republicanisme català, alhora que Catalunya recuperava l'autogovern i intentava trobar el seu encaix a Espanya. Aquest es va veure estroncat per la Guerra Civil, que posà de manifest les discrepàncies amb els republicans centralistes.

El capítol novè tracta de la derrota i l'exili del republicanisme català. El triomf del franquisme suposà la fi d'una època en què, a través de diverses estratègies, havien intentat transformar Espanya en una veritable democràcia liberal. L'objectiu de la repressió franquista era «escapçar el republicanisme, la maçoneria i, en darrer terme, la tradició liberal» (p. 235). Duarte explica que la convivència a l'exili de les diferents tendències republicanes no va ser bona, mentre que els joves que es socialitzaren en el marc republicà van ser una generació truncada. Els exiliats confiaven que la derrota de les potències feixistes a la Segona Guerra Mundial implicaria la caiguda del franquisme, però la dinàmica de la guerra freda estroncà les seves il·lusions. El republicanisme català a l'exili es dividí entre els fidels a l'autonomisme implantat per la Segona República i els que optaren per posicionaments independentistes. Des de 1950, els exiliats, com Nicolau d'Olwer i Bosch i Gimpera, que intentaven mantenir viu el republicanisme català, es van veure obligats a centrar els seus esforços en l'activisme cultural. El republicanisme espanyol a l'exili transformà Marcel·lí Domingo en una mena de patró de l'ensenyament laic, i a Companys en el

referent de la Catalunya amiga de l'Espanya republicana i democràtica. El republicanisme espanyol sortí molt malparat de les quatre dècades de franquisme, i en l'àmbit català únicament Esquerra Republicana de Catalunya mantingué els valors de la tradició republicana, tot i que barrejats amb els de la cultura catalanista. Per Duarte, el republicanisme ha estat, fins a la fi de la Segona República, una cultura fonamental a la Catalunya contemporània, però a l'època ens explica que la importància del republicanisme s'ha anat fent més relativa durant la segona meitat del segle xx, per l'efecte de quatre dècades de franquisme.

En definitiva, ens trobem davant d'una excel·lent síntesi de la història del republicanisme català.

JOSEP PICH I MITJANA

SANTOLARIA, Francesc (2005). *El banquet de la Victòria i els Fets de ¡Cu-Cut!: Cent anys de l'esclat catalanista de 1905*. Barcelona: Meteora. 234 p.

La formació de Solidaritat Catalana, un episodi extraordinari en la nostra història política per la cohesió assolida entre els diversos partits, més enllà de les ideologies, va ser un dels resultats dels Fets de ¡Cu-Cut!

Francesc Santolaria els ha reconstruït amb minuciositat, atenent-se a les eines del bon historiador contemporani —les fonts hemerogràfiques, la fotogra-

fia i les memòries—, per evitar que ens passi desapercebut el seu centenari. El llibre, de petit format i prosa àgil, ens ajuda a situar-nos en l'ambient barceloní d'ara fa una segle mitjançant la reproducció de fotografies i, especialment, amb la reproducció facsímil de l'exemplar de la revista satírica catalanista *¡Cu-Cut!*, on va inserir-se l'acudit gràfic que va servir d'espurna per evidenciar a la ciutat el conflicte entre el sentiment catalanista i el *patrioterisme espanyolista*.

L'autor ens descriu amb detall la celebració del banquet convocat per la Lliga Regionalista, el 18 de novembre de 1905, per celebrar l'augment del seu nombre de regidors a Barcelona a les eleccions municipals, i els esdeveniments del dia 25 que van seguir a la publicació de l'esmentat acudit. Aquests dos capítols centrals del llibre ens ajuden a entreveure els nous mecanismes de fer política a Catalunya a l'inici del segle per part dels grups opositors al sistema dissenyat per Cánovas del Castillo, i els recels que aquest nou estil desvetllava entre les autoritats —pura derivació del Govern central— i els militars, delerosos de constituir-se en salvaguarda de la *pàtria*.

Per situar aquests fets en el seu context i emmarcar la formació del moviment de Solidaritat Catalana, l'autor fa un repàs a les condicions polítiques del sistema de la Restauració i al paper que hi jugà l'estament militar. Els dos capítols de síntesi sobre aquests temes reflecteixen els punts de vista clàssics sobre aquest període i es decanten, potser desmesuradament, a menysprear els escassos però existents valors polítics del sistema dinàstic i a sobrevalorar el po-

der dels militars, sense matisar si aquest poder els era propi o bé delegat per altres instàncies socials. Creiem correcta la confrontació entre militarisme i civillisme que l'autor planteja, però ens falta una reflexió sobre qui encarnava exactament l'opció militarista, qui n'era el subjecte actiu, així com una valoració de quins eren els subjectes polítics, a part dels partits catalans, que estaven també disposats a reforçar el poder civil enfront dels sabres de les casernes.

L'esclat catalanista que va constituir la resposta popular als esdeveniments se situa en el marc de la competència entre regionalistes i republicans en els primers anys de segle. Aquesta polaritat, treballada en el llibre des d'una òptica més inclinada vers el catalanisme, per la bibliografia i la premsa consultada, va obligar a emprar nous instruments de fer política per dinamitzar l'opinió de les masses, predisposades a intervenir en la vida pública a partir de la derrota moral del sistema que va comportar el *desastre colonial*. És en aquest sentit que la premsa pren un poder que fins aleshores no tenia, com a element de formació d'un electorat que cada vegada serà menys dòcil a les indicacions dels governs. Però la premsa es nodreix de notícies i els partits opositors sabien que calia crear-ne, d'aquí la necessitat de teatralitzar els esdeveniments per fer-hi participar la població, una faceta que cultivaren tant els republicans com els catalanistes, amb una selecció ben determinada d'espectacle i de públic. Com bé comenta l'autor, moltes coses van canviar a Catalunya entre 1904 i 1906, i una d'elles va ser el públic dels actes

polítics catalanistes. El malestar creat pels Fets de *¡Cu-Cut!*, ben canalitzat pel regionalisme en la campanya contra la suspensió de garanties constitucionals, es va convertir en un autèntic esclat popular nacionalista, que va revertir directament en els resultats electorals de la coalició solidària el 1907.

La lectura atenta del llibre, complementada amb les il·lustracions fotogràfiques i la reproducció facsímil de l'històric número de la revista *¡Cu-Cut!*, ens aporta elements valuosos per copsar l'abast de la popularització del debat polític a Catalunya a l'inici del segle, alhora que ens desvetlla prou interrogants per continuar reflexionant sobre el poder de l'exèrcit a l'Espanya contemporània.

CÈLIA CAÑELLAS JULIÀ

JAMAL, Salah (2002). *Palestina, ocupació i resistència: Manual pràctic sobre la qüestió palestina i el conflicte àrabo-israelià*. 2a ed. Barcelona: El Jonc. 123 p.

CULLA, Joan Baptista (2004). *Israel, el somni i la tragèdia: Del sionisme al conflicte de Palestina*. Barcelona: La Campana. 626 p.

No és freqüent poder referir-se a obres que tractin el conflicte israeliano-palestí escrites directament en català, ja que gairebé tot el que hi ha a l'abast són traduccions, generalment de l'anglès o el francès. Òbviament, això no es pot atribuir a manca d'interès: el conflicte entre palestins i israelians és un dels que més han influït a casa nostra, des de tots

els punts de vista, malgrat la seva llunyania, però sembla que fins ara ens conformàvem a estar ben informats a través del que s'escrivia fora. Una prova més de la globalització, ara aquest conflicte es pot considerar ja un conflicte nostrat. Els autors dels dos llibres que comentem són de la casa; un, professor de la universitat de Vic, l'altre, de la universitat Autònoma de Barcelona. Naturalment, les seves postures són antagòniques: recentment han protagonitzat un encreuament de cartes a la premsa del país d'allò més sucós i encès.

Culla es troba, juntament amb altres periodistes i historiadors catalans, com Vicenç Villatoro o Pilar Rahola, en l'avantguarda de la defensa ideològica del que anomenen «l'única democràcia del Mig Orient». La coincidència entre llur militància política dins del nacionalisme moderat català i el seu posicionament proisraelià no és gratuïta, ja que, com veurem posteriorment en paraules del mateix Culla, Israel, sobretot l'Israel dels anys cinquanta i seixanta, va constituir un punt de referència per a l'esquerra no marxista. Això constitueix, dins del panorama general de l'Estat espanyol, on tradicionalment s'ha donat suport a la posició àrab, i particularment la palestina, una excepció dins de l'excepció, perquè, en general, a Europa i als Estats Units el suport a Israel només va trontollar durant la primera intifada, i només per part dels elements situats més a l'esquerra de l'espectre polític. A hores d'ara, a partir dels atemptats de Nova York, Madrid i Londres i el desprestigi generalitzat que això ha comportat per a tots els musulmans, només els elements

antisistema semblen interessar-se per la causa palestina. Les imatges de les demolicions de cases a Cisjordània per part dels bulldòzers israelians no poden competir amb les de gratacels, trens i metros destrossats.

Jamal és palestí, de Nablus, i això estalvia tot comentari sobre la seva militància en aquest terreny. És un més dels centenars de milers de refugiats, desplaçats, o com es vulgui dir, que l'ocupació de Palestina ha generat.

Així, doncs, el tema no es presta a ser tractat a mitges tintes: o es remarca l'espoli del poble palestí, o es remarca l'aventura del poble jueu, capaç de crear un venturos oasi democràtic enmig de l'hostilitat. I això és el que fan les dues obres comentades, sense pràcticament cap matís. El llibre de Culla ja ha estat objecte d'algunes crítiques, no particularment bones, com la publicada a *El Periódico de Catalunya*, el 24 de novembre de 2004, pel catedràtic d'Història de la UAB, J. L. Martín Ramos. Aquest historiador atribueix a Culla «equivocs, errors històrics, judicis d'intenció, deficiències en la documentació bàsica... En fi, un apassionament israelià... que no li ha permès fer una obra equilibrada». De fet, l'acusa d'oblidar els palestins, els àrabs en general, dels quals només en traça una caricatura. Jo no crec que això sigui un oblit, ni un error, per part de Culla. De Palestina, l'únic que l'interessa és el territori, quant a ser susceptible de ser transformat en Israel. La història que ens explica és la història del *Far West*, els indis no tenen per què sortir-hi si no és com a element a extingir necessàriament, atès que a partir de

llur extinció ja es pot organitzar aquella realitat prèviament somniada.

Als palestins, per la seva banda, no els interessen les motivacions dels jueus i, òbviament, no es consideren responsables ni de la inquisició espanyola ni de la Shoah nazi. Només es consideren un poble injustament espoliat.

La descripció dels llibres és fàcil, atès que malgrat les seves diferències de tot tipus que presenten, utilitzen una estructura molt semblant, de caràcter cronològic.

El llibre de Culla resulta força voluminós (626 pàgines); consta de nou capítols que recullen l'evolució del sionisme des del naixement fins al moment actual. L'estructura del llibre és, com s'ha dit, d'ordre cronològic. Sense ser, de cap manera, un treball d'investigació, és el que en podríem anomenar un treball de bona i documentada divulgació. Es tracta, com ja hem palesat, d'una obra fortament militant, però resulta d'agrair que d'una banda es faci l'exposició dels fets i de l'altra els posicionaments polítics de l'autor. Tot i així, el punt de partida mediatitza enormement la part de relat escollida per ser exposada. Així, per exemple, Culla passa de puntetes per l'aparició dels primers grups terroristes sionistes, i quan en parla sembla més aviat que es tracti d'una mera defensa davant el terrorisme àrab. Igualment, en el darrer capítol de l'obra, passa per alt el cúmul de provocacions i atrocitats de la dreta israeliana a partir del moment en què el procés de pau no va descarrilar, sinó que va ser fet descarrilar per l'assassinat de Rabin i la política de Sharon, que van donar lloc a la segona intifada.

El primer capítol és ben explícit, en la seva presentació del sionisme noucentista com a «fill d'Europa». En aquest sentit, però, l'autor té bona cura de presentar primer tot el context europeu que havia donat lloc a un fort antisemitisme, particularment a l'Europa central i oriental, que tindria el seu moment més negre en els sagnants pogroms dirigits per la policia tsarista. En aquest context, el sionisme neix com un nacionalisme a la defensiva, entorn, sobretot, de la figura de Theodor Herzl. Un nacionalisme a la defensiva, certament, però necessitat de terra per a la seva nació. Quina terra? No necessàriament Palestina, ja que inicialment, Herzl en el seu *Der Judenstaat* planteja diverses alternatives, sempre «amb l'assentiment de les nacions civilitzades» (p. 46). Naturalment, però, l'opció palestina s'acaba imposant sobre les alternatives de terres llunyanes, riques i despoblades. Però Palestina no és Argentina, ja que té una població autòctona i està sota el control d'un poder polític que difícilment és acceptat pels europeus com a *nació civilitzada*, l'Imperi otomà. Com assenyala Culla, l'únic contacte real que Herzl tingué amb la Palestina real va ser un viatge que l'impressionà «per la misèria, la brutícia i la calor que hi regnen» (p. 56). Són les impressions d'un europeu cultivat davant un món extraeuropeu, manifestament colonitzable. Herzl no es diferenciaria aquí en res d'un britànic a l'Índia, o un francès a Algèria.

En el capítol 2, sota el títol «Retorn a la terra i descoberta de l'altre», s'analitza l'inici dels assentaments jueus. Aquests assentaments es troben, inicialment, amb la sorpresa que els jueus palestins són

tan pobres i tradicionalistes com els palestins de religió musulmana o cristiana. De fet, encara que Culla no en sigui conscient, el que descriu no és tant la seqüència d'un assentament de jueus a Palestina (que ja hi eren, en petit nombre) com un procés de colonització europeu, com el dels *pied noirs* a Algèria. La terra s'adquireix comprant-la, òbviament. Però ja des del principi s'aspira a graus superiors d'autogestió i autonomia.

Quan dic que no n'és conscient, em refereixo a la forma planera en què expressa que «els primers sionistes participen plenament de l'eurocentrisme general, de la bona consciència amb què el Vell Continent es projecta demogràficament, econòmicament, militarment, culturalment, sobre els altres. Heus aquí el context on cal situar aquell famós eslògan [...] que pretenia resumir la imatge inicial del nacionalisme jueu respecte de Palestina: una terra sense poble per a un poble sense terra [...]. Així doncs [...] Herzl [...] no és ni més ni menys candorós que —per exemple— els seus coetanis francesos, convençuts dels grans beneficis que l'assentament dels colons europeus reportarà als musulmans d'Algèria [...]» (p. 74-75).

Naturalment, els colons europeus de religió jueva no disposaven encara de prou poder militar i polític per ser definits com a colonialistes, però «si considerem el colonialisme un complex de superioritat sociocultural, una actitud condescendent, paternalista o despectiva envers els no europeus i les seves identitats i aspiracions col·lectives, aleshores és clar que els sionistes participen d'aquests trets i s'insereixen, conscient-

ment o no, dins l'onada de fons de la gran expansió imperialista del Vell Món» (p. 76).

La desfeta de l'Imperi otomà va donar als colons jueus de Palestina l'oportunitat de treure partit del tractat Sykes-Picot a través de la Declaració Balfour. Derrotats els otomans, enfront seu no tenien altra cosa que uns poders socials palestins molt fragmentats i febles, i l'Administració britànica. Ambdós serien, a partir d'aleshores, els seus enemics, a un diferent nivell.

El capítol 3, «Amb l'arada i el fusell (1920-1945)», remarca tant la constant migració jueva com les dificultats creixents amb els palestins, fins a la fi de la guerra. La cronologia i les funcions de la Haganah i de l'Irgun no queden gens clares (p. 155), com tampoc de l'Stern (p. 179), mentre que sí que queda clara la matança de jueus de l'agost de 1929 (p. 132-133). Eren innocents organitzacions defensives? Per què, doncs, es van constituir abans dels atacs àrabs?

No té massa sentit esbrinar qui va llençar la primer pedra, i quants morts hi va haver a cada bàndol, ni quines van ser les atroces circumstàncies de les represàlies mútues; però, un fet evident, i voluntàriament camuflat, és que els grups paramilitars sionistes són anteriors tant als grans enfrontaments amb els àrabs com a l'arribada del nazisme a Alemanya. Quant a l'efectivitat de les accions militars de cada un dels contendents, el mateix Culla ens dóna xifres sobre els enfrontaments que tingueren lloc entre 1936 i 1940: «el balanç global és d'unes 3.000 víctimes mortals àrabs i 520 de jueves» (p. 154).

El capítol 4, «El repartiment (1945-1949)», explica la clau de la divisió entre la Haganah i l'Irgun i l'Stern; mentre que, aquests dos darrers continuaven la lluita «terrorista» contra les forces angleses (atemptat de l'Hotel King David), la Haganah «es prepara per a un cada cop més probable xoc amb els àrabs» (p. 192).

Davant la pressió interna i la nord-americana, el Govern Attlee decideix la partició de Palestina, a través del pla Morrison-Grady: el 40 % de la superfície per als àrabs, l'11,7 % per als jueus, i la resta sota Administració britànica directa (p. 197-198). L'oposició sionista, el suport nord-americà i la mateixa feblesa britànica van fer que Churchill digués: «Quin sentit té sostenir una guerra amb els jueus per donar Palestina als àrabs?»

Els capítols 5 i 6, «Consolidar-se en el rebuig (1949-1967) i «Goliat suplanta David», es dediquen als anys crucials de l'Estat d'Israel, a les tres guerres contra els països circumdants i l'aparició d'allò que Culla caracteritza com a combat demogràfic entre immigrants i desplaçats. Culla assenyala fins a quin punt hauria estat senzill seguir simplement els consells del mediador Bernadotte de les Nacions Unides, «la solució més simple del problema hauria estat el ràpid retorn de refugiats i desplaçats als seus indrets de procedència» (p. 256). Tanmateix, les consideracions de «seguretat» es van imposar: «Ben Gurion considera que admetre la tornada de 700.000 àrabs més, presumiblement hostils, fóra un suïcidi en termes de seguretat. D'altra banda, si els dos grans vectors del projecte sionista han estat sempre la immigració jueva i l'adquisició de terres, és evident

que l'absència dels habitants àrabs facilita molt la realització d'ambdós processos» (p. 256).

Realment, no es pot dir de manera més clara i descarnada: l'expulsió dels àrabs de les seves terres (espoli) facilita molt un projecte previ. Evidentment, aquí ningú parla de justícia, drets, ni cap fotesa per l'estil. És la vella llei bíblica del vencedor. Això és el que va fer Israel durant aquest període: vèncer, vèncer i tornar a vèncer militarment.

Per a això, tanmateix, va ser necessari admetre centenars de milers de jueus sefardites i orientals, que xocaren frontalment amb «els que ja hi eren», europeus o nord-americans. D'aquesta manera, l'Estat d'Israel va crear el seu propi proletariat, la mà d'obra barata i la carn de canó per oposar-se a palestins i estats enemics.

Malgrat els intents israelians de dur una política d'aliances actives dins del Tercer Món (p. 305-307), l'aliança entre soviètics i àrabs va ser la causa de la total manca de credibilitat de la causa israeliana en els àmbits del Segon i Tercer Món i, per tant, del seu aïllament internacional. De tota manera, el conglomerat d'enemics de l'Estat d'Israel no podia competir amb els escassos però crucials incondicionals d'Israel, els Estats Units i l'Europa occidental. És llavors, tanmateix, quan sorgiria l'enemic més dur d'Israel, a l'entorn d'al-Fatah (1959).

La Guerra dels Sis Dies (1967) posaria fi a l'idil·li entre l'esquerra europea no comunista i l'Estat d'Israel. Israel deixa de ser una espècie de *mascota* per a aquesta esquerra, i es transforma

en una espècie de Goliat davant el David palestí (p. 345).

En els capítols 7, 8 i 9, «Entre Beirut i Kuwait», «El miratge del compromís» i «Una dialèctica infernal», i sobretot el darrer, on sembla trobar-se la raó de ser de tot el llibre, és on Culla descarrega la bateria de reflexions que, de manera unànime, han anat exposant a la premsa catalana i espanyola, en els darrers anys, tant ell com altres significats simpatitzants del sionisme, juntament amb els representants oficials de l'Estat israelià que tenen alguna rellevància als mitjans locals, com ara l'exambaixador Sholomo Ben-Ami. Llarg com és, paga la pena, però, reproduir sencer el paràgraf: «A l'entretant, el desenvolupament de la segona intifada ha provocat la ruïna absoluta, la demonització de la imatge exterior d'Israel com mai abans en la seva història, la cancel·lació del crèdit moral que Occident havia atorgat a l'estat jueu arran de l'Holocaust. Ja no és tan sols que, tot just elegit, els mitjans de comunicació i els articulistes àrabs qualifiquin Ariel Sharon de "carnisser", "assassí", "terrorista sanguinari" o en subratllin els "instints homicides", ben aviat, fins i tot en els diaris europeus més seriosos, identificar Sharon amb Hitler o altres tirans genocides i Tshal amb la Wehrmacht, descriure el primer ministre com l'"autor" de les matances de Sabra i Xatila esdevindran llocs comuns de caricaturistes i articulistes, i l'equiparació entre l'estrella de David i l'esvàstica nazi presidirà qualsevol manifestació de solidaritat amb Palestina.» (p. 562).

Però, mentre que el 1975, països del Tercer Món tan significatius com el

Brasil, Mèxic, Xina, l'Índia i Nigèria, van votar a favor d'assimilari sionisme i racisme, el 1991 aquests països votaren en contra o s'abstingueren; i si a això afegim el fet que els països de l'antic bloc socialista van canviar radicalment de bàndol, aquesta pèrdua d'influència de l'Estat d'Israel, a escala internacional, no es veu enlloc. Sembla, més aviat, que l'única oposició internacional existent és la dels països àrabs i musulmans, i no per part de tots, com palesa el cas de Turquia (vegeu B. López García (2000), *El mundo árabo-islámico contemporáneo. Una historia política*, Madrid, Síntesis, p. 264-265).

L'epíleg, «Sense sortida?», remarca de forma amarga: «Naturalment, el conflicte és i serà en aquests termes irresoluble per molts esforços negociadors que hi hagi» perquè «és impossible esperar que una societat sencera [...] cometi un suïcidi ètic, que es deslegitimi ella mateixa, que declari ser el producte d'un cúmul de brutalitats, conxorxes, enganys i actes de força comesos sobre un país espoliat sense cap base legal i moral [...]» (p. 599). Culla ho resumeix de forma magistral. Per què l'Estat d'Israel no comença per provar de fer això? Naturalment, esperar-ho, resulta «absurd i il·lusori». Potser mai la pau ha estat tan lluny com ara.

El llibre de Salah Jamal és molt més reduït, el que no vol dir que sigui menys important. Les pretensions del llibre són molt senzilles; es proposa «detallar i explicar al lector interessat totes les dades bàsiques del conflicte de forma senzilla, precisa i amena», i s'adreça a un públic molt general.

El llibre s'estructura a partir de breus capítols ordenats cronològicament. Després d'una «Introducció general» destinada a situar Palestina en un context històric antic, comença, a partir del capítol 2, «Ruptura de l'harmonia àrabo-jueva (1897)», a analitzar les arrels del conflicte palestinoisraelià fins i tot abans que aquest comencés. Així, un dels arguments més sòlids a favor de l'establiment de colònies jueves a Palestina, el de la seva legítima adquisició, queda una mica tocat després d'exposar la distribució de la terra a la Palestina otomana, i fins a quin punt el procés de venda de terres per part de grans terratinents, en molts casos aliens a la terra (p. 17), ja feia preveure posteriors enfrontaments, no ètnics ni religiosos, sinó de caire social i econòmic. Naturalment, a Jamal li falta temps per explicar l'aparició de grups armats sionistes, molt abans dels primers enfrontaments amb els palestins, com la Haganah, fundada per Ben Gurion.

Els capítols 3, 4, 5, 6 i 7, «Palestina durant la Primera Guerra Mundial i el mandat britànic», «La consolidació del mandat britànic i les posicions sionistes», «La gran intifada de 1936», «Època de reunions, conferències, llibres blancs, negres, informes, grans migracions colonials i lluites» i «Palestina durant la Segona Guerra Mundial», se centren en l'ocupació britànica i la partició de Palestina. La Declaració Balfour, com diu Jamal «va ser com una punyalada per l'esquena a les aspiracions independentistes dels àrabs» (p. 27). En el cas concret de Palestina, es pregunta «com pot ser que aquestes potències vulguin

ajudar els jueus a crear una llar nacional jueva en un territori on no representen ni tan sols el 10 % de la població, ni tenen més del 0,5 % de la terra en propietat, mentre que als nadius se'ls ofereix una autonomia local?» (p. 33).

El conflicte, en forma d'enfrontaments armats, va començar a esclatar a partir de 1920. Es tractava d'un conflicte on els teòrics àrbitres, els ocupants anglesos, no eren neutrals, com palesà la designació del sionista H. Samuel com a governador civil. Després de les maniobres dilatòries de Churchill i de nous aixecaments (el de 1929, i sobretot el de 1936, que Jamal descriu com una autèntica intifada), on es va forjar el precedent dels moviments nacionalistes palestins (el Kassam i la Comissió Nacional Àrab), les autoritats britàniques, per tal d'allunyar dels àrabs les simpaties germanòfiles, van fer marxa enrere i van redactar un llibre blanc, on es plantejava promoure la independència de Palestina i frenar i controlar la immigració jueva. Però acabada la guerra i exorcitzat el perill alemany, la situació va tornar a ser favorable per als sionistes, amb el suport moral del precedent de la Shoah i per l'incondicional ajut nord-americà. Va ser en aquests moments quan el terrorisme sionista va arribar al seu màxim, amb matances com la de l'Hotel King David, o la de Deir Yasin.

Els capítols 8, 9 i 10, «La Primera Guerra Àrabo-Israeliana (1948)», «Nasser i la qüestió palestina» i «El naixement de l'Organització per a l'Alliberament de Palestina (1964)» i «La Guerra dels Sis Dies (1967)», tenen pràcticament el mateix objecte que els capítols 5, 6 i 7 de Culla.

Per últim, els capítols 11, 12, 13 i 14, «La intifada, la insurrecció general dels palestins (1987-1992)», «El descarrilament del procés de pau, l'atemptat de Nova York (11 de setembre de 2001)» i «Reocupació de Cisjordània (març-abril de 2002)», es refereixen als fets més pròxims, i semblen, com en el cas de l'altra obra ressenyada, l'objecte real del llibre. Dues realitats paral·leles, destinades a no trobar-se mai...

Culla necessita més de sis-centes pàgines per argumentar a favor de l'Estat d'Israel. Jamal, en canvi, en té prou amb cent vint per fer el seu al·legat pro-palestí.

RICARD SOTO

